

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Кафедра міжнародного права та порівняльного правознавства

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри

_____ О. В.Стрельцова

«_____» _____ 2022 р.

ДИПЛОМНА РОБОТА
ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ
«БАКАЛАВР»
спеціальності 293 «Міжнародне право»

Тема: **ПРАВО НА ЖИТТЯ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ТА
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

Виконавець: Пеньковська Вікторія Віталіївна

Науковий керівник: доктор юридичних наук, доцент кафедри міжнародного
права та порівняльного правознавства Стрельцова Ольга Вікторівна

Нормоконтролер: викладач кафедри міжнародного права та порівняльного
правознавства Головатенко Марина Юріївна

Київ, 2022

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРАВА НА ЖИТТЯ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ.....	11
1.1 Право на життя як невід’ємне природне право людини: генеза становлення та розвитку.....	11
1.2 Визначення і зміст права на життя у міжнародно-правових документах та механізми його гарантування.....	18
1.3 Право на життя в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практиці Європейського суду з прав людини....	25
Висновки до першого розділу.....	32
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВІ ВИПАДКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЖИТТЯ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ.....	33
2.1 Правові підстави обмеження права на життя.....	33
2.2 Особливі випадки забезпечення права на життя: евтаназія та аборт.....	38
2.3 Проблема смертної кари та екстрадиції в контексті забезпечення права на життя.....	47
Висновки до другого розділу.....	54
РОЗДІЛ 3. ГАРАНТІЇ ТА ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЖИТТЯ В УКРАЇНІ.....	55
3.1 Позитивні та негативні обов’язки держави у забезпеченні права на життя.....	55
3.2 Правові засади визначення та забезпечення права на життя в Україні.....	60
3.3 Позбавлення права на життя внаслідок військової агресії Росії проти України.....	66
Висновки до третього розділу.....	71

ВИСНОВКИ.....	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	77

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АС – Африканський Союз

ЄКПЛ – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод

ЄС – Європейський Союз

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ІРА – Ірландська республіканська армія

КНР – Китайська Народна Республіка

МГП – міжнародне гуманітарне право

МППЛ – міжнародне право прав людини

ООН – Організація Об'єднаних Націй

РЄ – Рада Європи

РФ – Російська Федерація

США – Сполучені Штати Америки

ФРН – Федеративна Республіка Німеччина

ЦК України – Цивільний кодекс України

ВСТУП

Актуальність обраної теми дослідження, перш за все, пов'язана з тим, що у наші дні права людини активно захищаються та розвиваються, тому є предметом захисту міжнародної спільноти, держав та правозахисних міжнародних інституцій, механізм функціонування яких завжди має оновлюватися відповідно до потреб часу. Основоположним правом людини є право на життя, яке є фундаментом усіх інших прав, доказом чого є велика кількість міжнародних угод універсального та регіонального рівнів, де право на життя займає центральне місце. Для вдосконалення національного законодавства та міжнародних угод у сфері захисту та реалізації права на життя наукова спільнота має неупинно досліджувати по-новому та зі всіх точок зору зміст права на життя та межі його реалізації з тією метою, щоб інші права людини також ефективно реалізовувалися, а особа відчувала себе комфортно та впевнено, в межах законодавства, при зіткненні із певним аспектом змісту права на життя.

Тема дослідження також завдячує своєю актуальністю соціально-політичній ситуації, яка склалася безпосередньо в Україні та у світі. Військові конфлікти, злочин агресії Росії проти України, незаконне позбавлення цивільних осіб права на життя у поєднанні із катуваннями та нелюдським поводженням закликають міжнародну спільноту, наголошують розвивати міжнародне право, право міжнародної відповідальності та міжнародне правосуддя, аби сприяти реалізації права на життя кожної особи та здійснювати ефективний захист у разі його порушення.

У зв'язку із розвитком науки, біології, медицини, біоетики, технічним прогресом з'являються нові аспекти реалізації права на життя, які, навіть у наш час, визнаються не в повному обсязі та є предметом гострих дискусій всередині держав та серед членів міжнародного співтовариства. Можливо, необхідно розпочати розглядати право на життя людини не лише з боку застарілих стандартів, але крізь призму розвитку технологій та комплексу

сучасних прав людини, щоб реалізація усіх аспектів змісту права на життя зазнавала розумних обмежень з боку держави, суспільства або самого індивіда.

Теоретичні і практичні аспекти питання міжнародно-правових гарантій та проблем забезпечення права на життя відображені у великій кількості праць зарубіжних та вітчизняних **вчених**, які зосереджували свою увагу на статтях міжнародно-правових актів, національного законодавства держав, наукових працях різних часів та тенденціях розвитку сучасної науки. Серед зарубіжних вчених, які досліджували обране проблемне питання, розробляли концепції його реалізації, праці та ідеї про аспекти реалізації змісту права на життя яких були використані при написанні даної наукової роботи, варто зазначити наступних юристів-міжнародників: Білий А., Бошов Е., Вікс Е., Вудруф Дж., Грецова Е., Културен А., Рейд Л., Салагай О., Сутто М., Чіа-Сін Хсу Дж. та деякі інші.

В Україні питання реалізації права на життя активно досліджують науковці-криміналісти та юристи-міжнародники, праці та висловлювання яких лягли в основу дослідження. Насамперед потрібно зазначити таких науковців: Барабаш О., Волочкова М., Дроздов О., Замула А. Ю., Іщенко О., Касинюк Л., Коваль О., Ковальчук О., Кожан В., Короткий Т., Кравцов О., Кравцова Т., Луцький Т., Славко А., Стрельцова О., Турченко О., Швець Д..

Зокрема ними були досліджені питання місця права на життя у комплексі прав людини, взаємозв'язок права на життя із міжнародним гуманітарним правом, зміст та значення статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, практика Європейського суду з прав людини щодо аспектів статті 2 Конвенції, в тому числі справи, в яких стороною спору виступає Україна, такі проблемні питання забезпечення права на життя як: штучне переривання вагітності, евтаназія, правомірність смертної кари та екстрадиції із загрозою обмеження права на життя, міжнародно-правовий механізм реалізації права на життя у міжнародних угодах та в законодавстві держав, в тому числі українському, обов'язки

держави у сфері забезпечення права на життя, початковий та кінцевий момент життя, межі обмеження державою можливості реалізації права на життя та інше.

Звичайно, право на життя є досить поширеним та дослідженим питанням, проте все ще не існує міжнародних угод універсального характеру, які регулюють нові аспекти реалізації права на життя, немає єдиного визначення змісту такого основоположного права, в Україні регулярно порушується процесуальний аспект права на життя, а захист права на життя, у випадку його обмеження, в нашій країні в наші дні є новим актуальним питанням, дослідженням якого потрібно активно займатися не лише вітчизняним науковцям, але й зарубіжним юристам-міжнародникам. Саме тому необхідно здійснити комплексний аналіз міжнародно-правового регулювання проблем та недоліків питання реалізації та забезпечення права на життя.

Мета та завдання дослідження. Метою дипломної роботи є комплексний аналіз міжнародно-правових гарантій права на життя у площині його визначення та реалізації, а також теоретичне визначення та обґрунтування актуальних проблем забезпечення найбільш важливих аспектів змісту права на життя на основі міжнародних угод та національного законодавства.

Відповідно до мети сформовано перелік завдань дослідження:

- проаналізувати генезу становлення та розвитку права на життя з фокусом на його центричність щодо інших прав людини;
- дослідити визначення і змісту права на життя у міжнародно-правових документах та механізму його гарантування для повної реалізації його фізичними особами;
- охарактеризувати зміст права на життя в Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та проблемні аспекти його реалізації, відповідно до практики Європейського суду з прав людини;

- визначити правові підстави обмеження права на життя відповідно до міжнародних договорів та національного законодавства держав;
- охарактеризувати особливі випадки забезпечення права на життя, а саме можливість евтаназії та штучного переривання вагітності;
- дослідити проблему смертної кари та екстрадиції в контексті забезпечення права на життя;
- проаналізувати позитивні та негативні обов'язки держави у забезпеченні права на життя;
- дослідити правові засади визначення та забезпечення права на життя в Україні в межах актуальних проблем забезпечення та практики Європейського суду з прав людини;
- охарактеризувати позбавлення права на життя внаслідок військової агресії Росії проти України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у сфері захисту та реалізації прав людини, зокрема права на життя, що стосується держави, індивіда, суспільства та міжнародної спільноти. **Предметом дослідження** виступають міжнародно-правові гарантії та актуальні проблеми забезпечення та реалізації права на життя.

Методи дослідження. Для написання дипломної роботи методологічну основу склали загальнонаукові, філософські та спеціальні методи наукового дослідження, які були застосовані в органічному поєднанні, з ціллю досягнення мети та завдань роботи.

Світоглядно-методологічною основою дослідження є філософський діалектичний метод, який є вкрай важливим для вчених-правознавців. Завдяки цьому методу відбувається ефективно дослідження пов'язаних між собою наукових аспектів проблемного питання: зв'язок змісту права на життя у міжнародному та національному праві, проблемні аспекти забезпечення, які впливають з сфери реалізації інших прав людини, також

його застосовано до вивчення становлення та характеру міжнародно-правових угод у сфері права на життя людини.

Основними загальнонауковими методами виступають методи аналізу та синтезу. Метод аналізу (розкладання одного складного явища на окремі важливі елементи) використано при дослідженні міжнародно-правових угод, норми яких лягли в основу національних нормативно-правових актів у сфері забезпечення права на життя, а метод синтезу (поєднання окремих аспектів предмету та відображення його як конкретної цілісності) допомагає визначити прогалини у регулюванні забезпечення права на життя на міжнародному рівні на основі судової практики національних судів та Європейського суду з прав людини. Метод індукції (перехід від окремих фактів до загального значення) використано для виявлення проблем забезпечення права на життя виходячи із його змісту, закріпленого низкою міжнародних угод. Метод дедукції (перехід від знання загальних закономірностей до окремого його прояву) сприяв виділенню окремих аспектів штучного переривання вагітності (правовий статус ембріону, початковий момент життя) та екстрадиції (міжнародно-правова основа, наслідки у вигляді смертної кари).

Використання спеціально-наукових методів було зумовлене тематикою дипломної роботи, це зокрема: порівняльно-правовий метод, застосований для аналізу рівнів законодавства, знаходження спільного та відмінного, прогалин, порівняльно-історичний метод, важливий при дослідженні генези становлення і розвитку права на життя, метод узагальнення судової практики, використаний при аналізі діяльності Європейського суду з прав людини щодо статті 2 Конвенції 1950 року, а також метод тлумачення юридичних норм, застосований при аналізі міжнародно-правових актів та національного законодавства у сфері реалізації та визначення права на життя.

Апробація результатів дослідження. Окремі наукові результати дослідження були апробовані та опубліковані у межах наступних науково-практичних конференцій, круглих столів та семінарів:

- «Зміст права на життя: міжнародно-правовий аспект» (Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання науки, освіти і суспільства в Україні та світі», 30.03.2022, Полтава);
- «Право на життя: генеза розвитку та становлення у міжнародному праві» (XXII Міжнародна науково-практична конференція здобувачів вищої освіти і молодих учених «Політ. Сучасні проблеми науки», 5 – 8 квітня 2022 року, НАУ).

Структура та обсяг роботи обумовлені її метою, завданнями та предметом дослідження. Дипломна робота складається із переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, якими охоплюються дев'ять підрозділів, висновків та списку використаних джерел (81 найменування). Загальний обсяг дипломної роботи – 86 сторінок, у тому числі список використаних джерел – 10 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРАВА НА ЖИТТЯ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

1.1 Право на життя як невід'ємне природне право людини: генеза становлення та розвитку

Право на життя є основним правом кожної живої особи. Воно є якісною характеристикою людини, оскільки без даного права і можливості його реалізації не існує самої особи. Також без права на життя не існує становлення та розвитку інших прав людей, оскільки у випадку відсутності цього основного права немає початкової точки розвитку і єдиного витoku прав і свобод людини. Сьогодні кожна особа, держава, міжнародна організація, взагалі суб'єкти міжнародного права та міжнародних відносин визнають високу цінність та важливість права на життя, але, на жаль, такий стан речей існував не весь час існування людства. Результатом становлення і розвитку права на життя стало його визнання основним природним правом кожного. Таке закріплення воно знайшло у великій кількості міжнародних правових актів та у конституціях майже усіх держав світу, оскільки дане право є фундаментальним.

Ідея належності кожній живій особі права на життя з ідей гуманності у початкові етапи розвитку держави і права не визнавалася, оскільки класове суспільство наділяло одних людей комплексом прав, а інших прирівнювало до речей. Така ситуація спостерігалася в період Стародавньої Греції, Стародавнього Риму, Середньовіччя, часів колоніалізму та навіть у XIX столітті на сучасній території нашої держави. У працях софістів у V столітті до нашої ери висувалася ідея, що людина є основою світу, але навіть такі прогресивні на той час ідеї не знайшли відображення у сприйнятті усіх людей рівними користувачами рівних прав.

Прослідкувати генезу становлення і розвитку права на життя як невід'ємного природного права можна через висвітлення основних положень

національних та міжнародних актів про права людини, які є історико-правовими джерелами і свідчать про еволюцію цього права протягом усього розвитку людства. Історично одним із перших таких документів вважається Велика хартія вольностей 1225 року, прийнята в Англії. Вона закріпила зміст поняття «верховенство права» наділяючи особу правами, які її захистять від незаконного затримання або переслідування [29]. Звичайно, це був прогресивний крок у закріпленні громадянських і політичних прав, але право на життя все ще не розглядалося як таке, що властиве усім людям.

Провідні ідеї Великої хартії вольностей 1215 року еволюціонували в англійській Білль про права 1689 року, який розширив каталог громадянських і політичних прав, визнав владу парламенту над монархією. Аналізуючи даний документ можна дійти висновку, що його основні положення знайшли своє продовження у Біллі про права Сполучених Штатів Америки (далі – США) 1791 року та у Декларації прав людини і громадянина 1789 року. Варто зазначити, що Декларація прав людини і громадянина, прийнята в 1789 році Національними зборами Франції, була рушійною силою Французької революції. Саме після революційних подій у Франції, США та Великій Британії почалося формування знайомого сучасній людині каталогу особистих, громадянських та політичних прав людини, до яких належить і основоположне право на життя [29].

Таким чином, можна прослідкувати взаємозв'язок між міжнародним правом та національним законодавством генези становлення і розвитку права на життя. Після революційних подій кінця XVIII – початку XIX століття у конституціях багатьох держав знайшли своє закріплення комплекси прав людини, в тому числі права на життя. Пізніше, у XX столітті, за основу міжнародно-правових актів із захисту прав людини були взяті конституційні акти держав у сфері захисту прав людини, наприклад, міжнародні документи під егідою ООН. Нові стандарти та комплекси прав людини, які імплементували у своє законодавство держави-учасниці таких міжнародних угод, стали частиною національних законодавств. Таким чином, сталося

закріплення нового комплексу прав людини на національному рівні, центром якого є право на життя, свідченням чого є першочергове місце норм про основне значення права на життя у конституційних законах держав [32].

Оскільки право на життя є центральним правом кожної особи, логічно розглядати його у зв'язку з іншими правами особи, які є як відчужуваними, так і невідчужуваними. Передусім необхідно зазначити, що в спеціальних правових дослідженнях усі права людини поділяються на три основні покоління, разом з тим, науковці виділяють і четверте покоління прав людини, розвиток яких пов'язаний із технологічним та біологічно-медичним прогресом.

Безпосередньо право на життя відноситься зазвичай до першого покоління прав, яке об'єднує особисті, громадянські та політичні права. Головною серед них є категорія особистих («фізичних і цивільних прав»), таких як: право на життя, свободу, особисту недоторканність, свободу від рабства та катувань, приниження гідності. Право на життя тісно пов'язане із свободою від катувань, оскільки, як влучно зазначила А. Ю Замула: «... основний соціальний зміст катувань полягає у тому, що це одне з найбільш небезпечних посягань на особу. ... Адже цінність особистості є фундаментальним благом для суспільства, без якого його існування неможливе. ... цілі народи стають жертвами масових катувань, страждаючи від нестерпних умов життя» [43]. Другу категорію складають «громадянсько-політичні права або можливості»: свобода совісті та релігії, свобода віросповідання, можливість брати участь у політичному житті у різних формах вираження [27]. Основною формою закріплення цих прав стали такі міжнародні документи: Загальна декларація прав людини Генеральної Асамблеї ООН 1948 року, Пакт про громадянські і політичні права Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) 1966 року та Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, ухвалена в рамках Ради Європи.

Друге покоління прав людини складають соціально-економічні права. Соціальні права мають першочергове значення серед них та стосуються задоволення біологічних потреб для підтримання гідного життя (достатнє харчування, охорона здоров'я та інші). Друга категорія стосується задоволення економічних потреб: право на працю, на рівну і достойну оплату праці, на відпочинок. Найбільш розширеним каталогом таких прав є Пакт про економічні, соціальні та культурні права ООН 1966 року.

Серед науковців існує теорія, яка визначає істотну відмінність між правами першого і другого покоління прав. Вона полягає у різниці активності держави по відношенню до них, оскільки для забезпечення прав першого покоління держава має діяти пасивно або негативно, тобто утримуватися від будь-яких активних дій, спрямованих на порушення даних прав, наприклад, не вчиняти дій які приведуть до порушення права на життя, здоров'я, свободи чи гідності особи. Права другого покоління забезпечуються навпаки активними діями держави, оскільки вона має робити все від неї залежне для підтримання, рівного застосування кожною особою даних прав [27].

Знаковою подією у процесі розвитку права на життя було прийняття Женевських конвенцій 1949 року та Додаткових протоколів до них під егідою ООН. Ці документи є самостійними міжнародними угодами між державами-учасницями: Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях, Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, з складу збройних сил на морі, Женевська конвенція про поводження з військовополоненими, Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни; Додатковий протокол до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, Додатковий протокол до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру, Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми

[52]. Ці міжнародні акти містять норми щодо захисту життя, здоров'я та свободи різних категорій осіб під час гуманітарних конфліктів.

Третє покоління прав людини називають колективними правами, оскільки їх реалізація можлива групами осіб певної категорії або ідентичності, але водночас, і окремими індивідами. Зазвичай ці права закріплюються у міжнародних документах «м'якого права», але частина з них закріплена у юридично обов'язкових міжнародних угодах, розроблених під егідою впливових міжнародних організацій, таких як Статут ООН 1945 року, Пакті про економічні, соціальні та культурні права 1966 року. Виділяють шість основних прав у цьому поколінні, пов'язаних з ефективним забезпеченням права на життя, оскільки це такі права як: право на політичне, економічне, соціальне і культурне самовизначення, право на економічний і соціальний розвиток, право на використання спільної спадщини людства, право на мир, право на здоров'я, безпечне навколишнє середовище і право на гуманітарну допомогу [27].

Четверте покоління прав людини пов'язують із доступом до Інтернету, освоєнням космосу, розвитком біотехнологій, поширенням ідей толерантності і високої моралі. Розвиток біотехнологій привів до можливості появи, продовження та закінчення життя новими способами, що породило нові поняття, наприклад, можливість евтаназії, що буде розглянута нижче. Такі права ще називають «соматичними правами», до яких також відносять право на доступ до інформації [36]. Право на доступ до інформації є надзвичайно важливим у розрізі забезпечення права на життя, оскільки кожна особа має право знати про стан довкілля, а також отримати інформацію, яка стосується її здоров'я, особистого життя, якості харчових продуктів, катастроф, аварій та інших предметів та явищ, для того, щоб захищати своє право на життя та повною мірою його реалізувати.

Генеза поколінь прав людини є спільним явищем для усіх частин світу. Звичайно, є основні нормативні акти міжнародного характеру, на основі яких розвивалися правові норми щодо прав та свобод людини регіонально та у

кожній країні окремо. Тому, для повного уявлення про право на життя з урахуванням локальних особливостей кожної правової системи, варто розглянути особливості права на життя в деяких регіонах окремо.

Деякі частини Азійського регіону у пізній період колоніалізму перебували під впливом США. Наприклад, Філіппіни у 1935 році прийняли свою першу гуманізовану Конституцію, яка передбачала положення про те, що жодна людина не може бути позбавлена права на життя, інших прав та свобод на незаконних підставах. У даному випадку яскраво виражено те, що право на життя не є абсолютним, оскільки у деяких країнах можливе його позбавлення на підставі смертного вироку [21].

Норми Конституції Японії щодо права на життя також були запроваджені під впливом США та мотивів Загальної декларації прав людини. Стаття 13 визначає, що право на життя кожної особистості є головною метою діяльності держави, але, разом з тим, стаття 31 закріплює можливість позбавлення життя на основі законних підстав [22].

Конституції інших країн Південно-Східної Азії, наприклад, Малайзії та Сінгапуру, включають захист права на життя, подібну до Конституції США, тобто, знову ж таки, особа не може бути позбавлена життя, якщо це відбувається не на законних підставах.

Конституція Китайської Народної Республіки 1947 року також включає перелік прав людини, але основна увага звертається на соціальні та економічні права рівних осіб. У даній Конституції право на життя міститься серед тих прав, які можуть бути обмежені (стаття 21), а також розташоване у переліку між правом на власність та працю, відповідно до статті 15 [21].

Зрозуміло, що становлення права на життя в азійських країнах відбувалося під впливом «західних» ідей, в тому числі Загальної декларації прав людини та ідей гуманізму. У ісламських країнах дана Декларація також має вагомий вплив, але з деякими нюансами. По-перше, національні нормативно-правові акти арабських країн щодо прав людини були прийняті відповідно до принципів ООН та Загальної декларації прав людини, але у них

міститься багато винятків та приписів, що пов'язано з релігійними особливостями. По-друге, релігійні приписи Корану, Суни та інших теологічних книг, включаючи доктрину, мають основне значення у використанні та забезпеченні прав особи. Таким чином, міжнародні угоди у яких беруть участь арабські країни не завжди виконуються у повному обсязі та завжди існує думка про те, що національне право ефективніше забезпечує та захищає права людини. У країнах ісламського світу досі законодавчо дозволена та застосовується на практиці смертна кара за злочини, які не завжди визнаються злочинами в інших країнах [22].

Право на життя в країнах африканського регіону визнане та закріплене у конституціях усіх держав та у міжнародних угодах регіонального характеру. Каталог прав людини із центральним у ньому правом на життя є своєрідним порівняно із переліком прав осіб, закріпленими в європейських та американських конституційних актах. Право на життя у країнах Африканського Союзу тісно пов'язане із заборонаю катувань та свободою. Право на життя у них також передбачає право на аборт, який дозволяється у визначених правом випадках. Інноваційним на час становлення каталогу прав людини було закріплення широкого спектру окремих прав жінок, визначення прав хворих людей, сексуальних та репродуктивних прав [1, с. 10].

Беручи до уваги курс України на євроінтеграцію та авторитет Європейського Союзу (далі – ЄС) серед міжнародної спільноти, велику кількість провідних держав-учасниць, необхідно дослідити питання забезпечення права на життя у розрізі права ЄС. Лісабонський договір від 2009 року є установчим документом ЄС, частиною якого є Хартія Європейського Союзу про основні права конституційного характеру, що закріплює каталог основних особистих, громадянських, політичних, соціальних, політичних та культурних прав громадян ЄС. Правом на життя наділені усі громадяни ЄС відповідно статті 2 «Право на життя», яка міститься у розділі «Гідність». Відповідно до цієї статті, кожна особа має право на життя і жодна людина не може бути піддана смертній карі.

Механізмом гарантування та захисту у даному випадку є обов'язковий характер актів ЄС над національним правом держав-учасниць та відповідність законів держав-членів праву ЄС [78].

Чи не найбільше значення у захисті прав людини на європейському континенті відіграє Рада Європи, яка, після виключення Російської Федерації, включає в себе 46 держав-членів. Право на життя вона визнає фундаментальним правом і відповідно його захищає у своєму найбільш важливому міжнародному договорі – Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (оскільки державами-учасницями Конвенції є переважна більшість європейських країн, досить часто її називають Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, тому далі по тексту цей договір позначатиметься як ЄКПЛ). Право на життя гарантується статтею 2 ЄКПЛ, а захист порушення даного права здійснює Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), який є контрольно-моніторинговим органом ЄКПЛ, найбільш ефективним та результативним судовим органом захисту прав людини у світі [17]. Практика ЄСПЛ щодо захисту права на життя є досить об'ємною та потужною, тому їй приділяється окрема увага у наступних розділах роботи.

1.2 Визначення і зміст права на життя у міжнародно-правових документах та механізми його гарантування

Поняття «право на життя» зустрічається в конституціях усіх держав, у міжнародних угодах та інших міжнародно-правових актах, проте немає загально визнаного визначення даного фундаментального права ні в актах міжнародного права, ні в національних нормативно-правових актах. Визначення права на життя зазвичай формулюється через низку ознак, якими наділяються особи при його реалізації, а також через низку ознак, які виділяють органи влади та міжнародної спільноти, щоб встановити обсяг своїх повноважень, прав та обов'язків щодо гарантування та забезпечення права на життя (або, як трактується в Конституції КНР, права на існування).

Взірцевим для усіх міжнародних організацій універсального та регіонального рівня щодо прав людини став, так званий, Міжнародний білль про права людини, який включає в себе чотири міжнародні угоди про права людини: Загальну декларацію прав людини 1948 року, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Факультативний протокол до нього 1966 року. Перераховані вище міжнародні угоди є основою розвитку прав людини та були ухвалені під егідою ООН, що дозволяє їх виділити в окремий блок.

Якщо звернутися до визнаного світовою спільнотою каталогу прав людини – Загальної декларації прав людини 1948 року, то стаття 3 цього акту визначає, що кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність [39]. Як бачимо, що даний міжнародний документ не надає визначення поняття «право на життя», як і не визначає його зміст. Загальна декларація прав людини стала базою для розвитку захисту та забезпечення прав людини безпосередньо серед органів та інституцій ООН, серед регіональних організацій та на рівні національних законодавств. Оскільки майже всі держави світу є учасницями ООН, то Декларація після відповідної ратифікації та вступу в силу у державах набирає силу закону, тоді і захист прав, в тому числі права на життя здійснюється безпосередньо державами на засадах, закладених в рамках ООН.

Міжнародний Пакт про громадянські та політичні права у статті 6 містить розширене визначення права на життя, частково інтерпретує його зміст, обов'язки держав щодо його забезпечення та порядок обмеження. У статті йдеться, що право на життя є невід'ємним, воно охороняється законом і не може бути свавільно відібране. Також Другий Факультативний протокол до Пакту та стаття 6 стосується смертної кари, що є предметом дослідження наступного розділу [58].

Відомо, що за належним дотриманням норм Пакту здійснює нагляд Комітет з прав людини ООН, створений на основі частини 4 Пакту про

громадянські та політичні права. Держави-учасниці Пакту звітують, надаючи доповіді про стан дотримання положень Пакту та про порушення прав, які виникають. Комітет, у свою чергу, надає рекомендації державам-учасникам про ефективне дотримання статей міжнародної угоди, загальні порушення прав людини, які найчастіше виникають. Індивідуальні особи мають право скаржитись на державу-учасницю Пакту до Комітету про порушення свого права. Комітет виносить рекомендації щодо розв'язання конкретної справи [58].

В рамках ООН було також прийнято Конвенцію про права дитини, статтею 6 якої закріплено невід'ємне право кожної дитини на життя, проте початковий момент набуття такого права не визначений [50].

Цікаве формулювання щодо гарантування і захисту права на життя містить Міжнародна конвенція про захист прав всіх трудящих-мігрантів та їхніх сімей. Хоча вона була прийнята на основі Загальної декларації прав людини, Пакту про громадянські і політичні права, стаття 9 Конвенції не вказує на прямий та безпосередній захист права на життя трудящих-мігрантів та членів їхніх сімей, а лише визначає, що таке право захищається законом. Тобто право на життя захищається та гарантується лише тією мірою, якою дозволяє законодавство держави, юрисдикція якої поширюється на відповідних осіб, що певним чином обмежує міжнародно-правові гарантії захисту права на життя [57].

В межах американського континенту захист права на життя здійснюється також на основі Американської конвенції про права людини («Пакт Сан-Хосе»). Стаття 4 даної Конвенції стосується поваги до життя особи та рамки встановлення смертної кари. Варто зазначити, що дана Декларація є однією з небагатьох, яка визначає зміст права на життя, а саме початок права на життя. У частині 1 статті 4 йдеться, що право на життя захищається з моменту зачаття і ніхто не може бути свавільно його позбавлений [4].

На основі Американської конвенції прав людини діє Міжамериканська комісія з прав людини та Міжамериканський суд з прав людини. Проте, на жаль про порушення права на життя не дозволено скаржитися до Комісії, але з даним порушенням державою особа може звернутися до Суду, який виносить рекомендаційні рішення, проте немає механізму нагляду за виконанням даних рішень [4].

Африканська система захисту прав людини діє на основі деяких регіональних міжнародних угод, серед яких право на життя захищається Африканською хартією прав людини і народів. Відповідно до статті 4, «людина недоторканна. Кожна людина має право на повагу до її життя та цілісності її особистості. Ніхто не може бути свавільно позбавлений цього права» [2].

Частиною африканської системи є Протокол до Африканської хартії людини і народів про права жінок в Африці (Мапутський протокол) від 2003 року. Стаття 4 Протоколу встановлює, що жінки мають право на життя та цілісність особи [1, с. 6].

Африканська система є наймолодшою з трьох судових або квазісудових регіональних систем прав людини і була створена під егідою Африканського Союзу (далі – АС). Як і Міжамериканська система вона включає комісію та суд із додатковими повноваженнями. Африканська комісія з прав людини і народів, Африканський суд з прав людини і Африканський комітет експертів з прав і добробуту дитини, вони оцінюють дотримання державами стандартів прав людини, у тому числі шляхом вирішення індивідуальних скарг щодо порушень прав людини, на основі Африканської хартії прав людини і народів («Банжувльська хартія») [3].

Арабська хартія прав людини також містить статтю, присвячену гарантуванню права на життя, а саме стаття 5, наступна, 6 стаття, за попередніми прикладами, стосується смертної кари [35].

Азіатська хартія прав людини та народів не є винятком у питанні закріплення права на життя. Ця Хартія розроблялася численними

міжнародними урядовими та неурядовими організаціями, що свідчить про її всеохоплюючий характер та прогресивні ідеї, вона не має стандартної для інших угод про права людини структури. Серед прав людини перше місце займає право на життя, з якого випливають інші права і свободи. Право на життя не обмежується лише одним фізичним існуванням, але включає право на кожен людську кінцівку або людську здатність, завдяки яким можна жити. Право на життя в основі має людську гідність, право на гідні та достатні засоби існування, право на житло, право на освіту та право на чисте і здорове середовище, бо без них не може бути реального та ефективного здійснення або користування правом на життя. Хартія звертає увагу на забезпечення дитячого життя шляхом достатньої ефективної медицини та освіти, сприятливого навколишнього середовища. Смертна кара забороняється. Також для збереження та гарантування права на життя встановлюється заборона на пропаганду війни чи нетерпимості, насильство в усіх сферах національних та міжнародних відносин [5].

Зміст права на життя є багатограним поняттям, що пов'язано із його фундаментальним значенням та зв'язком з іншими правами людини. Як було зазначено вище, у міжнародно-правових актах немає повного переліку того, що воно включає в себе. Найбільш повний зміст права на життя можна отримати проаналізувавши доктрину усіх систем захисту прав людини. Таким чином зміст права на життя складають наступні аспекти: початок права на життя, момент закінчення життя, позитивні та негативні обов'язки держави щодо гарантування та забезпечення права на життя, позбавлення життя свавільно іншим суб'єктом права, криміналізація державами позбавлення життя людини, смертна кара, захист свого життя та життя інших людей, група генетично-репродуктивних прав (штучне переривання вагітності, штучне запліднення, право на материнство, право на батьківство), позбавлення життя за допомогою медичних працівників (евтаназія), екстрадиція осіб, які можуть бути піддані жорстокому чи такому, яке

принижує гідність поведженню, позбавлення права на життя під час збройного конфлікту та деякі інші.

Деякі науковці виділяють два види змісту права на життя, а саме: 1) зміст права на власне життя та 2) зміст права на життя, яке належить іншій особі. Така диференціація відбувається у зв'язку із можливістю деяких суб'єктів права здійснювати позбавлення життя щодо інших осіб, наприклад у випадку здійснення смертної кари в США, евтаназії в Швейцарії, навмисному і ненавмисному вбивстві, за що накладається кримінальна відповідальність, захист свого життя чи життя інших осіб ціною позбавлення життя іншої людини [47].

Для того аби законодавчо було визначено який випадок вважається позбавленням права на життя, необхідно знати точно, коли таке право виникає. Зрозуміло, що правом на життя володіють усі народжені живі люди. Але виникає питання: чи мають таке право живі істоти, які ще не відділені від організму матері (ембріони) або коли дане право закінчується, можливо при смерті до моменту коли людину реанімують чи коли особа дає згоду на позбавлення себе життя, або у випадку смертної кари, визначеної найвищою мірою покарання досі у великій кількості держав. Дане питання є дуже дискусійним не лише серед національних науковців, але й поміж науковців всього світу, що виявляється у різній практиці щодо даних питань у правових системах держав.

Конвенційного закріплення початку права на життя немає ні на універсальному, ні на регіональному рівнях. Єдиною спробою міжнародно-правового закріплення початку захисту права на життя є стаття 4 Американської конвенції з прав людини, яка визначила, що законодавчо дане право має захищатися з моменту [4]. Схожа практика існує в національних законодавствах більшості країн світу, коли право на життя захищається вже з 10-го дня після зачаття (Франція), 12-го тижні після зачаття (Швейцарія), 20-го тижня після зачаття (Швеція). Не зважаючи на документально визначений

момент з якого виникає право на життя, в силу не вступають усі інструменти його захисту, оскільки все ще можливе штучне переривання вагітності.

У доктрині, особливо кримінального права, вкрай важливо визначити момент початку права на життя, оскільки криміналізація позбавлення цього права також складає зміст права на життя. Деякі вчені, переважно вітчизняні, вважають, що життя людини починається з того моменту, коли дитина здатна до самостійного існування тобто повністю відокремлена від тіла матері та зробила перший подих та має наступні ознаки початку життя: постійне дихання, серцебиття, самостійний рух мускулатури. Інші вчені стверджують, що момент початку життя людини пов'язаний з таким етапом фізіологічних пологів, коли лише частина дитини з'явилася з утроби матері. На нашу думку, таке визначення початкового моменту права на життя не є логічним, оскільки у критичних випадках постає питання про порятунок життя дитини або матері, а в такому випадку можлива втрата права на життя двома чи більше особами [56].

Цікавою та мотивованою видається позиція Ради Європи, сформульована у Резолюції по біоетиці від 1996 року на момент початку захисту права на життя, де вказано, що ембріон є людиною уже на 14 день після запліднення, так як протягом усього часу розвитку в середині матері плід не є частиною організму жінки.

Європейські дослідники та науковці В.М. Трубников та Т.А. Павленко пов'язують початок виникнення права на життя із повним формуванням мозку ембріона, тобто розвитком повного набору мозкових клітин, що досягається на 22-ому тижні вагітності жінки. Це також пов'язано з тим, що після 22-го тижня внутрішньоутробного розвитку плід може жити окремо від матері [56].

При дослідженні змісту права на життя логічним є також визначення кінцевого моменту володіння цим основоположним правом. У наші дні це питання є вкрай дискусійним, що пов'язано із розвитком медицини, біоетики та особистих прав людини. Закінчення права на життя прирівнюють до

моменту, коли клітини мозку безповоротно відмирають, тобто це момент відмирання мозку, а відсутність серцебиття та дихання не означають смерть людини, оскільки це оборотні процеси [31].

Право на життя хоч і захищається та гарантується державою, все одно не означає, що держава зобов'язана відвертати момент смерті, оскільки цей момент закладений на фізіологічному рівні, який нікому не підвладний.

Зміст права на життя є дуже широким, але не означає повної влади над різними аспектами свого життя, такими як, наприклад, право на смерть. Вважається, що виділення із права на життя такого протилежного права як право на смерть неможливе, а також відноситься до змісту інших прав особи, наприклад, права на особисте життя та інших [38].

Найбільш повне окреслення кінцевого моменту права на життя надав ЄСПЛ у справах пов'язаних із припиненням життя за допомогою інших осіб, справ щодо порушення права на життя, права на приватне життя, права на гідне поводження та не принизливе гідність поводження. Такі аспекти змісту права на життя як момент початку права на життя, закінчення, екстрадиції, яка передбачає смертну кару, безпосередньо смертну кару та штучне переривання вагітності буде розглянуто у наступному розділі дослідження.

1.3 Право на життя в Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та практиці Європейського суду з прав людини

Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року є одним із найважливіших міжнародних документів у сфері захисту прав людини у межах європейської частини світу. ЄКПЛ була розроблена під егідою Ради Європи, а її підписантами є усі 46 держав-членів, в тому числі й Україна. Конвенція являє собою розширений та більш вичерпний перелік Загальної декларації прав людини ООН 1948 року, про що зазначали її розробники. Загалом ЄКПЛ складається із 59-ти статей, які містять безпосередньо сам перелік прав і свобод людини, які гарантуються Конвенцією, а також положення про Європейський суд з прав людини. До

нинішнього часу у рамках Ради Європи було прийнято ще 16 Додаткових Протоколів до ЄКПЛ, що пов'язано із розвитком сучасного світу та стану людини у соціумі та природному середовищі, а також зі змінами, що відбуваються у міжнародних відносинах та розвитком ідей прав людини [34].

Стрельцова О. В. поділяє протоколи до ЄКПЛ на дві групи: 1) ті, що направлені на доповнення ЄКПЛ новими правами, принципами і гарантіями, тобто новими нормами матеріального права (№ [1], 4, 6, 7, 12, 13) та 2) ті, що стосуються вдосконалення контрольного механізму ЄКПЛ, передусім, Європейського суду з прав людини (протоколи № 2, 3, 5, 8, 9, 10, 11, 14) [76, с. 286].

Як влучно зазначила Стрельцова О. В., основною характерною рисою ЄКПЛ є те, що вона «закріпила принцип колективного забезпечення прав людини, який означає, що для ефективного захисту прав людини держави добровільно підпорядковуються певному зовнішньому контролю. В наслідок цього, відповідальність за захист фундаментальних прав перестає бути прерогативою національних держав, а частково переходить до міжнародної спільноти в цілому (зокрема, на підставі ст. 33 ЄКПЛ, держави-учасниці отримали право подавати до Європейського суду з прав людини заяви одна проти одної відносно порушень прав, гарантованих Конвенцією, незалежно від громадянства жертв таких порушень)» [76, с. 285].

Європейський суд з прав людини є установою, що була створена з метою контролю за дотриманням державами-учасницями прав людини, визначених у ЄКПЛ. Механізм звернень до ЄСПЛ є багатоетапним та довготривалим, але все одно велика кількість осіб, а найбільше з Туреччини та України (також раніше і з Російської Федерації (далі – РФ)), звертають до Суду за захистом своїх гарантованих прав [77].

В першу чергу ЄКПЛ є дієвим інструментом захисту прав людини. Право на життя закріплюється статтею 2 Конвенції, що виражає його фундаментальне значення поміж інших прав і свобод людини. Прямий зміст права на життя, відповідно до статті 2 ЄКПЛ звучить наступним чином:

1. Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання.

2. Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:

- a) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства;
- b) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою;
- c) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання [49].

Зміст, правові підстави обмеження, обов'язки держав, значення та процесуальні зобов'язання держав щодо права на життя були визначені та досі створюються Європейським судом з прав людини.

Зміст права на життя є узагальненим відповідно до практики ЄСПЛ та включає в себе наступні аспекти: момент виникнення і закінчення життя; позитивні та негативні обов'язки держави щодо гарантування та забезпечення права на життя; позбавлення життя свавільно іншим суб'єктом права; криміналізація державами позбавлення життя людини; захист свого життя та життя інших людей; група генетично-репродуктивних прав (штучне переривання вагітності, штучне запліднення, право на материнство, право на батьківство); позбавлення життя за допомогою медичних працівників (евтаназія); екстрадиція осіб, які можуть бути піддані жорстокому чи такому, що принижує гідність поводженню або смертній карі; позбавлення права на життя під час збройного конфлікту; смертна кара та деякі інші.

Найбільш важливим аспектом змісту статті 2 ЄКПЛ є можливість захисту права на життя особи, навіть якщо вона не померла, але була така загроза як наслідок дій представників держави, що полягало у застосуванні не еквівалентної сили або характер поранень нанесених ними. Одним з

найбільш яскравих прикладів застосування надмірної сили з боку державної влади у практиці ЄСПЛ є справа «Макарацис проти Греції». У своєму рішенні 2004 року у даній справі суд постановив, що було порушено статтю 2 ЄКПЛ, оскільки, хоч працівники поліції і не мали наміру вбити заявника, вони завдали йому шкоди, яка могла привести до позбавлення життя [16].

У питанні змісту права на життя ЄСПЛ також має певну практику щодо початкового і кінцевого моменту права на життя. Деякі аспекти часових меж захисту права на життя були розкриті у справі «Во проти Франції». Відповідно до розсуду ЄСПЛ у цій справі кожна держава є вільною у встановлення моменту початку життя у розумних межах. Заявниця, пані Во скаржилася Суду на небажане переривання вагітності медиками, суд не вдавався тут до визначення початку життя, але він не визнав застосування тут статті 2 ЄКПЛ, оскільки держава зробила все від неї залежне для збереження життя заявниці [9].

Практикою ЄСПЛ точно було оголошено, що ембріон не має права захисту на життя, оскільки він не має правосуб'єктності, яка дозволяла б представникові заявляти про його право на захист життя, визначене статтею 2 ЄКПЛ. Дана практика склалася в результаті розгляду справи «Еванс проти Сполученого Королівства», де заявниця скаржилася, посилаючись на статті 2, 8 та 14 Конвенції, на те, що законодавство дозволило їй колишньому співмешканцю відмовитися від своєї згоди на зберігання та використання нею ембріонів, спільно ними створених. Рішенням ЄСПЛ у справі не було визнано порушення жодної зі статей ЄКПЛ [9].

У ЄКПЛ також не визначений момент завершення права на життя. Момент закінчення життя, смерть, є етичним, моральним, релігійним, філософським та наукових питанням. У більшості національних законів світу момент закінчення життя пов'язують зі смертю мозку, тобто початок відмирання клітин мозку і центральної нервової системи внаслідок зупинки роботи серця [41].

Можливість позбавлення права на життя іншої особи також розглядалася ЄСПЛ, що і започаткувало дослідження розширеного змісту права на життя. Для того, щоб обмеження права на життя було визнане законним з боку державних органів влади, а також осіб в результаті необхідної оборони, практикою ЄСПЛ було визначено застосовувати до таких дій термін «виключно необхідне» застосування сили. Тобто потрібно використовувати критерій необхідності, суворіший і вимогливіший, ніж той, який зазвичай застосовується. Така сила, що вживається виключно за необхідності, має бути строго пропорційною цілям статті 2 ЄКПЛ.

ЄСПЛ визнав такі положення під час розгляду справи «МакКанн та інші проти Сполученого Королівства». Справа стосувалася військових дій між Сполученим Королівством та Північною Ірландією. Розвідка Британії припустила, що група відомих членів Тимчасової ірландської республіканської армії (далі – ІРА) (Деніел МакКанн, Шон Севідж та Майреад Фаррелл) планувала вибух у Гібралтарі. Група солдатів Особливої повітряної служби Британії була відправлена, щоб перехопити та заарештувати їх за звинуваченням у змові. Команда, відповідно до своєї підготовки, застрелила підозрюваних. Тоді це обґрунтовувалося групою перехоплення як відповідь на дії підозрюваних, які, на їх думку, мали при собі детонатори. Проте розслідування стрілянини не виявило порушення статті 2 конституції Гібралтару та порушення статті 2 ЄКПЛ [12].

Стаття 2 ЄКПЛ зобов'язує державу не тільки утримуватися від умисного та незаконного позбавлення життя (негативні зобов'язання), але й вживати відповідних заходів для захисту життя тих, хто перебуває під її юрисдикцією (справа «Центр з питань правових ресурсів від імені Валентина Кампеану проти Румунії»). У широкому сенсі це позитивне зобов'язання має два аспекти: обов'язок забезпечити нормативну базу; і зобов'язання вживати превентивних оперативних заходів [19].

Зміст права на життя також включає питання зобов'язань держави. ЄСПЛ визнав позитивне зобов'язання згідно зі статтею 2 вживати

відповідних заходів для захисту життя тих, хто підпадає під його юрисдикцію, застосовувати в контексті будь-якої діяльності, публічної чи непублічної, в якій може бути загроза праву на життя (відповідно до практики у справі «Центр юридичних ресурсів від імені Валентина Кампеану проти Румунії» [7]).

Таким чином, Суд встановив, що позитивні зобов'язання виникають відповідно до статті 2 у ряді різних контекстів, таких як, наприклад:

- в контексті охорони здоров'я (Во проти Франції);
- в контексті небезпечної діяльності, включаючи промислові або екологічні катастрофи;
- у контексті інцидентів на борту корабля, у поїздах, на будівельному майданчику, на дитячому майданчику; або в школі (Ілбеї Кемалоглу та Меріє Кемалоглу проти Туреччини);
- в контексті безпеки дорожнього руху (Райковська проти Польщі; Анна Тодорова проти Болгарії); надання екстрених послуг (Фурдік проти Словаччини (рішення)); або водолазні операції в глибокому морі (Вілнес та інші проти Норвегії);
- в контексті медичної допомоги та допомоги, яка надається вразливим особам, які перебувають у державних закладах (Центр юридичних ресурсів від імені Валентина Кампеану проти Румунії);
- у контексті неспроможності держави належним чином забезпечити захист території, замінованої військовими; забезпечити охорону та нагляд за полігоном, що містить нерозірвані боєприпаси; та оперативно реагувати на зникнення за обставин, що загрожують життю [19].

Однак Суд багато разів підкреслював, що стаття 2 Конвенції не може бути такою, що інтерпретується як гарантування кожній людині абсолютного рівня безпеки в будь-якій діяльності, в якій право на життя може бути під

загрозою, зокрема, коли відповідна особа несе певну відповідальність за нещасний випадок, піддавши себе невиправданій небезпеці.

ЄСПЛ зобов'язує державу здійснювати свої позитивні зобов'язання також у наступних контекстах: захист людей від летального застосування сили недержавними суб'єктами; захист людей від завдання собі шкоди; захист людей від екологічних чи промислових катастроф; захист осіб у контексті охорони здоров'я; захист людей від нещасних випадків [19].

Відповідна судова практика сформувалася до усіх цих контекстів і в кожному випадку національне законодавство не впливало на обсяг її зобов'язань позитивного характеру, що свідчить про міжнародний характер таких зобов'язань. Статтю 2 ЄКПЛ часто називають абсолютним правом, але це не зовсім так, оскільки права на життя особа може бути позбавлена у визначених законом випадках, а, наприклад, заборона рабства, приниження гідності та примусової праці є абсолютними правами. Абсолютні права – це права, які держава ніколи не може порушувати.

У випадку права на життя є деякі доволі обмежені ситуації, коли вбивство когось представником держави не є порушенням статті 2 ЄКПЛ. Не є порушенням статті 2, якщо когось вбивають у таких ситуаціях: якщо це відбувається з метою самооборони чи захисту іншої особи від протиправного насильства; з метою здійснення законного арешту особи або запобігання уникнення особою законного затримання; для припинення заворушення чи повстання. У всіх трьох випадках сила, використана державною владою, має бути абсолютно необхідною і пропорційною загрозі [28].

Отже, зміст статті 2 ЄКПЛ є обмеженим і не може беззастережно поширюватися на кожну ситуацію, тому Європейський суд з прав людини тлумачить значення положень статті відповідно до ситуації і визначає її застосовність у кожному конкретному випадку.

Висновки до першого розділу

Отже, цінність людського життя, його центричність та важливість були визнані суспільством ще на початкових етапах його становлення. Право на життя є природним, проте не є абсолютним або невідчужуваним, оскільки на законодавчому рівні багатьох держав та навіть у міжнародних угодах позбавлення права на життя допускається у обмеженій кількості дозволених випадків.

Міжнародно-правовий захист цього фундаментального права здійснюється на основі договорів, які разом із міжнародними інституціями утворюють механізми захисту порушеного права. Основними універсальними міжнародними угодами, сфера дії яких стосується права на життя є: Загальна декларація прав людини (1948 року), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 року), Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 року), а також інші міжнародні договори регіонального характеру.

Регіональні системи захисту прав людини діють в Європі, Африці, Америці, Азії та арабських країнах. Вважається, що найбільш ефективний міжнародно-правовий механізм захисту права на життя створений і функціонує в рамках Ради Європи на підставі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод завдяки практиці Європейського суду з прав людини.

Зміст права на життя не є загальновизнаним або юридично закріпленим. У доктринах та законодавствах різних країн зміст права на життя окреслює собою різні аспекти, але найбільш спільними залишаються наступні питання: початковий і кінцевий момент права на життя, позитивні і негативні обов'язки держави щодо даного права, питання екстрадиції, смертної кари, евтаназії, штучного переривання вагітності, підстав та умов обмеження права на життя та інші.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВІ ВИПАДКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЖИТТЯ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

2.1 Правові підстави обмеження права на життя

Як було зазначено у попередньому розділі даної роботи, право на життя не є абсолютним, тобто може піддаватися обмеженням у визначених національним законодавством та міжнародних угодах випадках. Можливість обмеження права людини на життя є реальною лише за наявності правових підстав таких діянь або бездіяльності.

В першу чергу необхідно визначити які випадки є правомірним обмеженням права на життя, окрім очевидних, таких як, наприклад навмисне вбивство. Не існує єдиного визначення поняттю «обмеження прав», є лише теорії, яких дотримуються науковці. Наприклад, А. Ф. Квітко вважає, що термін «обмеження прав» означає визначені законодавством межі реалізації прав, які виражаються в правах і обов'язках держави, інших осіб та взаємозв'язок між ними. І. Д. Ягофаров вважає, що обмеження прав є обмеженням обсягу конкретних можливостей особи [33].

Ми дотримуємося поглядів Є.Є. Грецової, яка визначає обмеження прав як визначене міжнародним правом та національним законодавством втручання в права людини, що відповідає вимогам законності, допустимості і співрозмірності із цілями, задля яких встановлюються межі втручання та прийнятності соціальному середовищу. Безпосередніми цілями є найвищі цінності держави та суспільства, а це: гідність, життя, свобода, здоров'я, державна безпека та міжнародний порядок [64].

Хоча право на життя є базовим, основоположним право кожної людини, воно не є абсолютним, що пов'язано із обов'язком держави зберігати рівність та безпеку осіб та суспільства в цілому. Міжнародне право також дозволяє державам на внутрішньому рівні відступати від абсолютизації права на життя, якщо така можливість передбачена

відповідним міжнародним договором. Таку позицію активно підтримує ЄСПЛ, який у визначенні питання правомірності позбавлення права на життя в першу чергу посилається на національне законодавство держави [60].

Міжнародно-правовий механізм обмеження права на життя не є конкретно визначеним. Але, наприклад, у статті 29 Загальної декларації прав людини встановлено, що «кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві» [39]. Таке ж положення має Міжнародний пакт про громадянські і політичні права.

На Європейському континенті ЄКПЛ статтею 18 дозволяє обмеження деяких прав людини у визначених випадках, коли метою таких обмежень є високі цілі. В умовах надзвичайних ситуацій, відповідно до статті 15 ЄКПЛ, визначена можливість відступу від своїх зобов'язань при реалізації права на життя (його позбавлення), наприклад, в умовах війни чи іншої суспільної небезпеки. Проте, право на гідне поводження та заборону рабства під час надзвичайних ситуацій не можуть бути обмежені чи припинені, що робить їх абсолютними, на відміну від права на життя [49].

Відступ від своїх зобов'язань державою (дерогація) можливий при дотриманні матеріальних і процедурних умов. Деякі матеріальні умови це: загроза життю нації, принцип пропорційності, повага до інших зобов'язань за міжнародним правом. До процедурних умов належать офіційне оголошення надзвичайного стану, парламентський контроль та повідомлення, наприклад, Генерального секретаря Ради Європи [72].

Правові підстави обмеження права на життя у міжнародних угодах встановлюються, найчастіше, лише у випадках надзвичайних ситуацій для дотримання високих цілей. Безпосередньо у статті 2 ЄКПЛ міститься перелік винятків, коли позбавлення життя є правомірним: захист від насильства,

здійснення арешту, запобігання втечі для тримання особи під вартою, правомірні дії для придушення заворушення та повстання [49].

Таким чином, будь-яке обмеження права на життя або втручання у його здійснення та забезпечення допустиме на сонові ЄКПЛ або національних основних нормативно-правових актів, які відповідають вимогам законності, доцільності, необхідності і співрозмірності цілі, яка переслідується такими діями [19].

Відповідно до статті 2 ЄКПЛ, практикою ЄСПЛ було визначено два випадки, коли позбавлення особи права на життя є правомірним: 1) таке обмеження має дозволятися національним законодавством; 2) позбавлення життя можливе лише для виконання вироку винесеного судом на законних підставах [24].

Для того, щоб обмеження права на життя було визнане законним з боку державних органів влади, а також осіб в результаті необхідної оборони, практикою ЄСПЛ було визначено застосовувати до таких дій термін «виключно необхідне» застосування сили. Тобто потрібно використовувати критерій необхідності, суворіший і вимогливіший, ніж той, який зазвичай застосовується. Така вжита виключно необхідна сила має бути строго пропорційною до цілей статті 2 ЄКПЛ.

ЄСПЛ визнав такі положення під час розгляду справи «МакКанн та інші проти Сполученого Королівства». ЄСПЛ розглянув питання про те, чи була стрілянина пропорційна цілям, які мали бути досягнуті державою під час затримання підозрюваних та захисту громадян Гібралтару від незаконного насильства; Суд встановив порушення статті 2: вбивство трьох членів ІРА не було застосуванням сили, яке було абсолютно необхідним, як цього вимагає стаття 2 ЄКПЛ. Дії військових не були суворо пропорційним цілям, які мали бути досягнуті, тобто, порятунок життів [12].

Таке рішення та тлумачення ЄСПЛ певною мірою обмежує повноваження та можливості держав діяти для ефективної боротьби з тероризмом. Саме тому ЄСПЛ наголосив, що держави мають розділяти

політичну боротьбу з тероризмом та діяльність, яка може мати реальні наслідки, що призведе до порушення права на життя певних осіб. Таким чином, критерій виключної необхідності, передбачений статтею 2, повинен застосовуватись із різним ступенем контролю, залежно від того, чи контролювала влада ситуацію і якою мірою, а також залежно від інших наявних обмежень, притаманних ухваленню конкретних рішень у цій сфері.

Варто зазначити, що правомірні підстави обмеження права на життя, зазначені в пункті 2 статті 2 ЄКПЛ, вказують на те, що стаття 2 поширюється на умисне вбивство, але не стосується виключно цього. Текст статті 2 демонструє, що вона не визначає в першу чергу випадків, коли дозволяється вбити особу, а описує ситуації, коли дозволяється використовувати силу, що може призвести до ненавмисного результату, а саме – позбавлення життя. Однак застосування сили має бути не більше ніж абсолютно необхідним для досягнення однієї з цілей, визначених міжнародним правом та національним законодавством [19].

Обмеження права на життя не допускається ні в якому випадку, окрім коли таке позбавлення життя здійснюється на виконання судового вироку або у інших випадках, визначених ЄКПЛ. Але якщо все ж таке обмеження сталося не на законно визначених підставах і не на підставах, визначених ЄКПЛ, а внаслідок дій представників держави, ЄСПЛ визначає релевантність таких дій відповідно до обставин та своєї судової практики.

Зрозуміло, що між належною метою та діями, спрямованими на обмеження життя має бути досягнутий баланс. Наприклад, у своїй практиці ЄСПЛ підкреслив, що законна мета здійснення законного арешту може виправдати лише загрозу людському життю за обставин абсолютної необхідності. Тому такої необхідності не може бути, якщо відомо, що особа, яка підлягає арешту, не становить загрози життю чи здоров'ю та не підозрюється у вчиненні насильницького злочину, навіть якщо незастосування смертельної сили може призвести до можливої втрати арешту підозрюваної особи.

Таке ж положення речей зберігається у контексті прикордонного контролю. ЄСПЛ підкреслив, що, хоча держави можуть, в принципі, запровадити заходи на своїх кордонах, спрямовані на запобігання несанкціонованому в'їзду на територію, а також використовувати силу, необхідну для запобігання незаконному проникненню на територію, необхідність прикордонного контролю все одно не може виправдовувати звернення до практики, такої як позбавлення людини життя, яка не сумісна з ЄКПЛ або Протоколами до неї [12].

Актуальним сьогодні залишається питання протидії терористичній діяльності. Навіть у випадках боротьби проти тероризму для можливості обмеження такої діяльності крайніми засобами використовується термін «абсолютно необхідний». Це вказує на те, що має бути використаний більш суворий і переконливий критерій необхідності, ніж той, який зазвичай застосовується при визначенні того, чи є дії держави необхідними в демократичному суспільстві.

ЄСПЛ підкреслив необхідність розмежування між політичними рішеннями, зробленими в ході боротьби з тероризмом та іншими, більш оперативними аспектами дій влади, які мають пряме відношення до захисту прав населення.

У конкретному контексті операцій з порятунку заручників ЄСПЛ постановив, що, як правило, планування та проведення операції з порятунку можуть бути піддані посиленому контролю. Для того, аби визнати операції зі збереження життя певним особам ціною обмеження права на життя інших людей ЄСПЛ виділив наступні фактори:

- 1) чи була операція спонтанною, чи влада могла обдумати ситуацію та здійснити конкретні приготування;
- 2) чи влада була в змозі покладатися на якийсь загально підготовлений план надзвичайних ситуацій, не пов'язаний з цією конкретною ситуацією;
- 3) що рівень контролю над ситуацією вищий за межами будівлі, де відбувається більшість рятувальних дій;

4) що чим більш передбачувана небезпека, тим більший обов'язок захищати від неї.

Таке розширене тлумачення допустимих дій під час протидії тероризму більшою мірою було підкреслене ЄСПЛ під час розгляду справи «Тагаєва та Інші проти Росії» пов'язаної з терористичним актом у школі м. Беслана (Республіка Північна Осетія - Аланія, Російська Федерація) у вересні 2004 року, що спричинило загибель 334 цивільних осіб, включаючи 186 дітей, які були взяті до заручників. Тоді військовослужбовці та співробітники ФСБ Росії застосували важке озброєння невиборчої дії, не розглядаючи при цьому порятунок заручників як свою основну мету, внаслідок чого багато осіб зазнали важких тілесних ушкоджень. Рішенням ЄСПЛ було визнано порушення статті 2 ЄКПЛ [15].

Звичайно, забезпечення та реалізація права на життя, яке належить кожній людині, вимагає від держави здійснювати заходи для боротьби зі злочинними посяганнями, терористичними діями, свідомими актами позбавлення життя осіб. Проте, водночас, держава має встановлювати можливі випадки правомірного позбавлення людини життя з тією метою, щоб реалізація інших прав осіб, в тому числі особи, яка може зазнати правомірного обмеження права на життя, інтересів та безпеки держави були здійснені також. Деякі особливі випадки позбавлення права на життя, такі як евтаназія, штучне переривання вагітності, смертна кара та екстрадиція, результатом якої є позбавлення життя будуть розглянуті у наступних розділах дослідження.

2.2 Особливі випадки забезпечення права на життя: евтаназія та аборт

Як було зазначено раніше, не існує міжнародної норми права про момент виникнення та закінчення права на життя. У зв'язку з цим виникають дискусійні питання про правовий статус дітей, які знаходяться в утробі матері, ембріонів, можливість людини вирішувати коли вона хоче позбутися

права на життя та за яких обставин це станеться. Погляди на дані аспекти відрізняються у різних країнах залежно від релігійних вірувань, належності до регіональних та міжнародних організацій та правових систем.

Право на аборт доктрина відносить до четвертого покоління прав людини, а саме до репродуктивних прав. Щодо міжнародно-правового механізму гарантій права на життя ненароджених осіб, то його немає в універсальних міжнародних угодах. Винятком серед міжнародних угод регіонального характеру є Американська конвенція про права людини 1969 року, в якій визначено, що право на життя ненародженою дитиною набувається з зачаття, що мало б позбавляти можливості матері здійснити аборт [4].

Протилежну думку щодо правомірності абортивного переривання вагітності трансліює Протокол Мапуту 2003 року на Африканському континенті. Він виділяє сексуальні та репродуктивні права людей, тому стосується питання абортів. Цим міжнародним договором передбачена юридична заборона каліцтва жіночих статевих органів, а також дозвіл на аборт у випадках сексуального насильства, зґвалтування, кровозміщення (інцесту), а також якщо продовження вагітності загрожує психічному та фізичному здоров'ю матері або життю матері [2].

Щодо окремих держав, то право ненароджених на життя захищається законодавчо у багатьох країнах: в Андоррі, Анголі, Бангладеш, Ватикані, Венесуелі, Гватемалі, Гондурасі, Домініканській Республіці, Єгипті, Індонезії, Іраку, Лівії, на Мальті, в Мавританії, Непалі, Нікарагуа, Омані, Парагваї, Папуа Новій Гвінеї, Польщі, Сальвадорі, Сан-Марино, Сирії, Чилі, на Філіппінах. У цих країнах це вважається злочином проти життя, за який передбачена кримінальна відповідальність.

У низці країн штучне переривання вагітності можливе лише у законодавчо визначених випадках: вагітності в результаті зґвалтування, коли плід має значні вади розвитку, коли плід є небезпечним для життя або здоров'я матері і лише за медичними показаннями. Це Алжир, Аргентина,

Болівія, Бразилія, Гана, Кенія, Коста-Рика, Марокко, Монако, Ліхтенштейн, Нігерія, ОАЕ, Пакистан, Перу, Уругвай.

Інші країни, в тому числі Україна, є ліберальними щодо проблеми абортів, оскільки виходять з ідеї того, що жінка сама має право та необхідну кількість знань для того, щоб вирішити питання вагітності та народження дитини. Жінка може звернутись до медичного закладу з метою переривання вагітності зі своїх соціально-економічних та інших переконань. Проте, варто зазначити, що відповідно до доктрини початкового моменту життя, можливість здійснити штучне переривання вагітності на законодавчому рівні існує лише до 12 тижня вагітності, що пов'язано із фізіологічним розвитком плоду (після 12 тижнів внутрішньоутробного розвитку плід може самостійно існувати – поза тілом матері) [53].

Позитивним доказом легалізації абортів є статистика, яка показує, що вільна можливість переривання вагітності не приводить до збільшення кількості таких випадків, а навпаки – це позитивне явище, оскільки держави беруть на себе зобов'язання зробити процедуру абарту максимально безпечною і доступною, що збереже життя жінці та не підвищить ризики «кримінальних абортів [71, с.22].

Заборона штучного переривання вагітності може мати низку негативних наслідків: абортивний туризм, абортивне підпілля та підвищена смертність серед вагітних, які трапляються в результаті проведення хірургічного втручання непрофесіоналами, самостійними спробами позбутися дитини або коли плід загрожує життю матері.

ЄСПЛ має великий обсяг напрацювань щодо абортивного переривання вагітності. В першу чергу, при вирішенні справ, Суд звертає увагу на правовий статус абортів у відповідній державі. Він визнає, що кожна держава-член Ради Європи має право визначати законність та доступність абортів, так само як і визначати початковий і кінцевий момент життя [19]. Яскравим прикладом такого вільного вибору державою є заборона в Польщі здійснювати аборти за будь-яких обставин.

До жовтня 2020 року у Польщі діяв закон, який дозволяв жінкам позбавлятися плоду шляхом абортів у вичерпних випадках: 1) якщо вагітність сталася внаслідок зґвалтування; 2) якщо плід загрожує життю матері; 3) якщо внаслідок медичного обстеження було виявлено, що плід має дефекти або хвороби, які призведуть до його смерті. Але 22 жовтня 2020 року Конституційний трибунал Польщі виніс рішення про те, що положення про можливість абортів при дефектах плоду цього закону є неконституційним. Таке рішення було прийнято через релігійні погляди, які яскраво виражені у польському католицькому суспільстві [40]. Дане рішення викликало не лише масу протестів серед польських громадян але й жахливі практичні наслідки.

Наприклад, у жовтні 2021 року 30-річна жінка на 22-ому тижні вагітності померла через те, що лікарі чекали поки плід помре сам, щоб не робити аборт, який не є легалізованим, якщо йдеться про дефекти плоду.

Інший випадок стався у січні 2022 року. Вагітна двійнятами жінка, якій було 37 років, звернулася до лікарні через погане самопочуття. Лікарі виявили, що один з двійняток мертвий, а інший – живий, тому відмовилися здійснювати очищення порожнини матки, що вважається незаконним, поки інша дитина жива. Через тиждень померла інша дитина, тому аборт все ж таки провели, проте зараження крові (сепсис) за тиждень вразило організм жінки і вона померла [40].

Визнання у Польщі незаконними абортів з причини дефекту плоду суперечать практиці ЄСПЛ у справах проти Польщі. ЄСПЛ відносить право на аборт до змісту статті 8 ЄКПЛ «Право на повагу до приватного і сімейного життя», яка пересікається зі статтею 2 «Право на життя». Відповідно до практики Суду, яка склалася в результаті розгляду справи «Тисяч проти Польщі» (рішення 2007 року), право матері на життя і право матері розпоряджатися своїм тілом та інтересами має перевагу над життям та інтересами плоду, оскільки дитя в будь-якому разі залежить від матері. Заявниця хотіла штучно перервати вагітність через міопію, в чому їй було відмовлено. Після народження дитини її хвороба ускладнилася, що зробило її

людиною з обмеженими можливостями. ЄСПЛ визнав порушення статті 8 ЄКПЛ, оскільки жінка має право вирішувати як розпоряджатися своїм життям через суб'єктивні причини [80].

Ще однією країною Європейської частини світу з ліберальними поглядами на штучне переривання вагітності є Ірландія, де аборти дозволені лише у випадку загрози життю матері, що і в такому випадку має технічні складності, що збільшує абортивний туризм серед ірландок, які їдуть за цим до Великої Британії. У 2010 році ЄСПЛ виніс рішення у справі «А. В. С. проти Ірландії», внаслідок чого усі держави-члени Ради Європи мали переглянути та вдосконалити законодавство про вагітність і аборти, що сталося і в Ірландії у 2012 році. До суду звернулися три жінки, які відправилися переривати вагітність до Великої Британії, що завдало їм страждань, приниження гідності та наражало на небезпеку. Суд встановив, що жінкам надавалося право на здійснення абортів, проте реальної процедури виявлення допустимості абортів та відповідних критеріїв ірландське законодавство не передбачало. ЄСПЛ визнав порушення статті 8 ЄКПЛ у частині права на повагу до приватного і сімейного життя [19]. Після референдуму у 2018 році ірландським законодавцем нарешті було декриміналізоване здійснення абортів до 12-го тижня вагітності [53].

Таким чином, ЄСПЛ не визнає аборт позбавленням особи права на життя та закріплює право особи самостійно реалізувати зміст права на життя у питанні штучного переривання вагітності. Знову ж таки, єдиного підходу до позбавлення права на життя ненароджених осіб не існує, так само, як і не існує єдиного рішення щодо евтаназії як одного з аспектів змісту права на життя.

Відповідно до Кембриджського словника, евтаназія (еутаназія) – це навмисне позбавлення важкохворої або літньої людини на її вимогу життя, щоб вона більше не зазнавала страждань [18]. Таке визначення є поширеним, та окреслює загальний зміст даного питання. Воно показує, що така проблема самовизначення, як евтаназія стосується одразу двох аспектів змісту права на

життя, а саме: 1) право на смерть, коли особа сама може вирішувати в який спосіб та коли зустріти смерть та 2) можливість позбавити права на життя іншу особу.

Евтаназія існує у двох формах: активній та пасивній. Активна евтаназія означає виконання певних дій медичним персоналом або уповноважених на це осіб для пришвидшення настання смерті. Пасивна евтаназія передбачає утримання від здійснення будь-яких дій для збереження життя особи, яка з певних причин його втрачає [45].

Право людини на смерть не має правового регулювання у міжнародно-правовій практиці. Можливість людини розпоряджатися своїм життям навіть у контексті смерті вирішується на законодавчому рівні кожної окремої країни. Проте міжнародна спільнота на універсальному та регіональному рівні не визнає тлумачення права на життя як можливості розпоряджатися ним закінчуючи його.

Першою країною, яка дозволила дві форми евтаназії були Нідерланди, це сталося ще у 2001 році. Станом на 2022 рік евтаназія в одній чи обох формах дозволена у невеликій кількості держав: Бельгії (активна), Люксембурзі (активна), Нідерландах (активна і пасивна), Португалії, Швейцарії (пасивна), Німеччині (пасивна, важка процедура отримання дозволу), Канаді, Колумбії, Ізраїлі (пасивна) частині Австралії, деяких штатах США (активна евтаназія з боку самого пацієнта), Південній Кореї (пасивна) та Іспанії [45].

Швейцарія та Нідерланди є найбільш популярними напрямками так званого «самогубного туризму». У Швейцарії дозволена лише пасивна евтаназія та евтаназія із атестуванням лікаря, проте існують спеціальні центри для надання таких послуг, чим користуються іноземці. У грудні 2020 року у Швейцарії дозволили використання капсул для добровільної евтаназії. Капсула активується зсередини, людина самостійно лягає в неї, відповідає на низку запитань, а потім може натиснути кнопку для проведення процедури. Капсула швидко заповнюється азотом, а людина помирає від нестачі кисню

та вуглекислого газу. Процес займає 30 секунд, а людина не відчуває страху, паніки та може відчути ейфорію. Звичайно, такі ліберальні погляди викликають критику серед міжнародної спільноти, проте правове регулювання евтаназії все ще залишається питанням внутрішньої компетенції кожної окремої держави [37].

Питання активної евтаназії було знову піддане активному обговоренню після винесення рішення Конституційним судом ФРН у лютому 2020 року. Суд виніс свою юридичну позицію щодо права людини на самотійну смерть, що входить до змісту права людини на самовизначення, гарантованого Основним законом ФРН та Німецьким Цивільним уложенням. Людина має право самотійно прийняти рішення про припинення життя з огляду на суб'єктивні обставини, а суспільство і безпосередньо держава мають поважати вибір особи. Конституційний суд ФРН також зазначив, що право особи закінчити життя самогубством включає в себе можливість просити третіх осіб допомоги у позбавленні себе життя в тій мірі, в якій це пропонується. Останнє твердження все одно не дозволяє у ФРН активної евтаназії. У ФРН залишається легальною лише пасивна евтаназія, дозволена відповідним законом 2009-го року. Пацієнт має завчасно підписати відповідне розпорядження про бажання припинити життєзабезпечення у випадку хвороби чи травми, про отримання чи неотримання певного виду допомоги, якщо особа сама не буде в стані вирішити і виразити свою волю. Ще однією умовою припинення життєзабезпечення є відсутність позитивних змін у пацієнта [42].

ЄСПЛ не відносить до аспекту реалізації права на життя право на смерть, оскільки статтею 2 ЄКПЛ воно не передбачено, а трактувати дану статтю із можливістю позбавлення себе життя вважається абсурдним. ЄСПЛ у справах про евтаназію лише встановлює факт дозволу проведення такої процедури у державі-сторони спору. Але практика ЄСПЛ щодо евтаназії є досить широкою і створює теоретичне підґрунтя правомірності даної процедури [19].

Найчастіше, у практиці ЄСПЛ постають питання про надання дозволу для евтаназії та про правомірність здійснення ортаназії хворої особи, тобто евтаназії за допомогою лікаря, який надає рекомендації, слідує за станом пацієнта, призначає та надає ліки для здійснення процедури.

Однією з перших справ ЄСПЛ щодо евтаназії, була справа «Pretty v. the United Kingdom», рішення від 29 квітня 2020 року. Національні суди Великої Британії відмовилися надати дозвіл для заявниці на проведення ортаназії, оскільки це суперчило низці статей ЄКПЛ, в тому числі статті 2 «Право на життя». Заявниця померла після подання заяви до ЄСПЛ від хвороби рухливих нейронів. Через хворобу заявниця не могла контролювати рухи м'язів та зазнавала приниження людської гідності. Лікування не принесло результатів, тому жінка прийняла рішення самостійно визначити як і в який спосіб вона помре для припинення страждань. Національні суди відмовили їй у задоволенні її вимоги, оскільки асистування у самогубстві є кримінально караним діянням. ЄСПЛ не визнав порушення статей ЄСПЛ, а щодо права на життя зазначив, що воно не включає в себе право на смерть [13].

Щодо пасивної евтаназії, яка визначається як припинення лікування, що підтримує життєво важливі функції, практика ЄСПЛ є ширшою, оскільки така діяльність дозволена у деяких державах-членах Ради Європи. Найбільш відомим рішенням щодо цього питання є рішення у справі «Ламберт та інші проти Франції» (рішення 2015 року), коли консиліум лікарів прийняв рішення припинити штучне забезпечення життєдіяльності паралізованої особи. Суд зазначив, що хоча детальні заходи щодо припинення лікування відрізняються від країни до країни, тим не менш, був консенсус щодо першорядної важливості бажань пацієнта в процесі прийняття рішення, як би вони не висловлювалися, тому в цій сфері, що стосується кінця життя, як і у сфері початку життя, державам необхідно надати свободу розсуду, не тільки щодо того, чи дозволити відміну лікування, що підтримує життя і детальні заходи, що регулюють таку відміну, а також щодо засобів досягнення балансу між захистом права пацієнтів на життя та захистом їх права на

повагу до їхнього приватного життя та їхньої особистої автономії. Суд підкреслив, однак, що ця межа розсуду не є необмеженою, і вона залишає за собою право перевіряти, чи виконала держава свої зобов'язання за статтею 2 ЄКПЛ [11].

Варто зазначити, що вирішуючи питання про призначення або припинення лікування, Суд бере до уваги такі елементи: наявність у національному законодавстві та практиці нормативних положень, сумісних з вимогами статті 2; чи були враховані раніше висловлені заявником бажання та бажання близьких йому осіб, а також думки кваліфікованих медиків та можливість судового оскарження рішень, які суперечили волі пацієнта (справа «Парфітт та інші проти Сполученого Королівства») [23].

Загальними вимогами до проведення евтаназії є 4 аспекти: хворому залишається жити не більше, як пів року; він висловлює самотійно таке бажання; хворий страждає невиліковною хворобою; немає позитивної динаміки у покращенні здоров'я хворого; законодавство дозволяє проведення евтаназії та визначає чіткий перелік умов її проведення. Але виникає питання: як людина, яка не здатна рухатися чи будь-яким іншим чином проявляти свою волю може виразити свою згоду на позбавлення себе права на життя, якщо раніше вона не виражала такої згоди? Така евтаназія є недобровільною і дозволена лише в Нідерландах відповідно до Гронінгенського протоколу. Фактично, вона не є заборонена і у Франції, свідченням чого є рішення ЄСПЛ у дослідженій вище справі.

Міжнародне право активно захищає право на життя кожної особи, сприяє його повній реалізації на національному рівні кожної держави, але питання евтаназії досі залишається поза його колом зору. Евтаназія є правом четвертого покоління прав людини, є результатом технічного та медико-біологічного розвитку людства, революції прав людини та аспектом змісту права на життя. Міжнародній спільноті необхідно забезпечити правове регулювання процесу евтаназії, яка, на нашу думку, має бути дозволена у чітко визначених межах.

2.3 Проблема смертної кари та екстрадиції в контексті забезпечення права на життя

Право на життя не є абсолютним правом особи, найбільш яскравим доказом цього є легальне застосування смертної кари як найвищої міри покарання, що знайшло правове рулювання у міжнародних актах.

Смертна кара – це позбавлення права на життя, найвища міра покарання, яка застосовується у визначених законом та міжнародним правом порядку та випадках. Смертна кара є забороненою у європейських державах завдяки роботі Ради Європи, проте залишається дозволеною у деяких державах світу.

Міжнародно-правове регулювання смертної кари зустрічається міжнародних угодах з прав людини і громадянина. На універсальному рівні, наприклад, у Загальній декларації прав людини та Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (стаття 6) смертна кара передбачена як найвища міра покарання у державах, які ще не скасували її. Пакт містить чітко визначені умови застосування смертної кари: смертний вирок може бути винесений тільки за найтяжчий злочин; смертний вирок виноситься тільки на підставі закону, який діяв на момент вчинення злочину; смертна кара застосовується лише на підставі остаточного рішення компетентного суду; смертна кара не застосовується до осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку на момент вчинення злочину і щодо вагітних жінок [58]. Пізніше, Другим факультативним протоколом до Пакту про громадянські і політичні права, прийнятим 15 грудня 1989 року, було визначено курс на скасування смертної кари [24].

Регіональна американська система захисту прав людини Пактом Сан-Хосе (Американською конвенцією про права людини) 1969 року, хоч і захищає право на життя від моменту зачаття плоду, але не скасовує смертної кари. Пактом Сан-Хосе також визначені чіткі умови, яких необхідно дотримуватися державам при застосуванні найвищої міри покарання: смертні вирокі виносяться тільки за вчинення найтяжчих злочинів; смертні вирокі є

остаточними, їх виносять лише компетентні суди; смертна кара не може застосовуватися за політичні або загальні злочини; смертна кара не застосовується до осіб молодше вісімнадцяти років, осіб старше сімдесяти років та до вагітних жінок [4]. У США смертна кара є найвищою мірою покарання у 30 штатах. Вирок про смертну кару завжди виносять присяжні, законодавством чітко визначено за які злочини, з урахуванням усіх факторів та в який спосіб буде вчинено страту [61].

Африканська система захисту прав людини, основою якої є Африканська хартія прав людини і народів, на відміну від американської системи прав захисту людини, не передбачає застосування смертної кари у будь-якому випадку, оскільки визнає право на життя людини найвищою цінністю, якої ніхто не може бути позбавлений [48].

У системі захисту прав людини Ради Європи основними міжнародними угодами, які стосуються смертної кари є ЄКПЛ, Протокол № 6 до ЄКПЛ та Протокол № 13 до ЄКПЛ. Автентичний текст статті 2 ЄКПЛ «Право на життя» визначає, що право на життя є невід'ємним правом кожної людини, проте існують випадки правомірного обмеження даного права. Це випадки, коли позбавлення права на життя є результатом необхідного застосування сили для захисту себе чи інших від насильства; для здійснення арешту на основі законодавства або для запобігання втечі законно арештованої особи; також при вчиненні дозволених законом дій, спрямованих на придушення заворушення або повстання [49].

Рада Європи стала на шлях повного скасування смертної кари прийняттям Протоколу № 6 до ЄКПЛ 28 квітня 1983 року, проте повної заборони смертної кари не було досягнуто [67].

Вимоги застосування смертної кари відповідно до Протоколу № 6 до ЄКПЛ засновуються на інших статтях ЄКПЛ: застосування смертної кари лише на сонові справедливого вироку, винесеного компетентним судом (стаття 6 ЄКПЛ); недопустимість дискримінації у питанні помилування та амністії при винесенні смертного вироку (стаття 14 та 2 ЄКПЛ);

пропорційність злочину та покарання; смертна кара має бути здійснена найбільш безболісним способом, який не принижує гідність людини, та не є нелюдським або жорстоким поводженням (стаття 3 ЄКПЛ) [47].

Остаточо і в повному обсязі смертну кару серед країн-членів Ради Європи було скасовано з прийняттям Протоколу № 13 до ЄКПЛ 3 травня 2002 року. Даним Протоколом було скасовано смертну кару за будь-яких обставин, включаючи за дії, вчинені під час війни, що закріпило положення про те, що право на життя є абсолютним та невід'ємним [66].

На Європейському континенті в межах ЄС діє Хартія основних прав ЄС, як частина установчого Лісабонського договору, яка набула юридичної сили 1 грудня 2009 року. Норми хартії закріплюють, що кожна людина та громадянин ЄС мають невід'ємне право на життя, нікого не може бути позбавлено права на життя шляхом засудження до смертної кари та нікого не може бути страчено [78].

У арабських країнах, під впливом мусульманської релігії, смертна кара активно застосовується як міра покарання за визначені законодавством злочини. Наприклад, у Пакистані смертна кара, яка здійснюється різними способами, передбачена за 27 злочинів (згвалтування, перелюб, контрабанда наркотиків, богохульство та інші). Також, відповідно до правил шаріату, у Брунеї, Ірані, Іраку, Афганістані, Мавританії, Нігерії, Саудівській Аравії, Єгипті та Судані діють закони які визначають нетрадиційну сексуальну орієнтацію злочином, за який передбачена найвища міра покарання у вигляді забиття камінням до моменту закінчення життя винної особи [61].

У деяких країнах Далекого сходу смертна кара також передбачена найвищою мірою покарання за визначені законодавчо злочини. У Китаї, Сінгапурі, Японії, В'єтнамі та Таїланді діють декілька видів смертної кари: смертельна ін'єкція, розстріл, повішання, утоплення. Данні КНР про кількість та форми страти залишаються офіційно невідомими, проте міжнародні організації, такі як Міжнародна амністія, вважають, що щорічно

у Китаї страті піддають більше тисячі осіб, на противагу США, де у 2018 році було страчено 25 осіб [61].

Так як держави розділяються на два табори у питанні застосування смертної кари, так само серед науковців триває дискусія про правомірність та доречність застосування смертної кари. Застосування смертної кари виправдовують наступними твердженнями: це є превентивним засобом вчинення злочинів іншими особами; збереження бюджетних коштів; справедлива пропорційна міра покарання за відповідні злочини; захист суспільство від осіб, які вчинили вкрай тяжкі протиправні діяння.

Прихильники скасування смертної кари за будь-яких обставин дотримуються таких фактів у виступах проти застосування страт: смерть особи, яка вчинила кримінальне правопорушення не повертає осіб чи майно до стану, який вони мали до вчинення злочину; це є відкритим позбавленням права на життя, яке визнається найвищою цінністю у будь-якій державі; моральне неприйняття суспільством можливості обмеження права на життя; смертна кара не є ефективним засобом запобігання вчиненню злочинів, оскільки особи при вчиненні кримінальних правопорушень не розраховують бути покараними; висока ймовірність судової помилки, коли слідство не вірно встановила винну особу, або некомпетентність осіб, які виносять вирок (у випадку суду присяжних); жорстокість позбавлення когось життя будь-яким способом проти його волі порушує його право на життя, та право на гідне поводження; у випадку помилки слідства особу буде виправдано та відпущено з місць позбавлення волі, що є неможливим після виконання смертного вироку [48].

Відсутність серед міжнародної спільноти єдиного підходу щодо питання смертної кари у контексті забезпечення права на життя тісно пов'язана із проблемою екстрадиції, наслідком якої може стати позбавлення екстрадованої особи права на життя.

Видача особи (екстрадиція) – це видача особи державі, компетентними органами якої ця особа розшукується для притягнення до кримінальної

відповідальності або виконання вироку [55]. Зазвичай, держави укладають між собою двосторонні угоди про взаємну допомогу у кримінальних справах, які передбачають екстрадицію на певних чітко визначених взаємних умовах. Проте, виникає питання: а чи має право держава видавати за запитом іншої держави правопорушника, якщо в останній державі на нього чекає смертна кара за вчинене ним діяння? У практиці міжнародної спільноти сформувався та застосовується принцип non-refoulement, який забороняє вислання осіб у країни, де їм потенційно загрожує смертна кара чи будь-яке інше нелюдське або таке, що принижує людську гідність, поводження чи катування.

Питання екстрадиції має чітке міжнародно-правове регулювання в межах ЄС, також сформувалася певна практика щодо даного інституту в межах ЄСПЛ. Наприклад, діюча Європейська конвенція про видачу правопорушників 1957 року у статті 11 визначає, що держава має право відмовити запитуючій державі у видачі особи, яка вчинила правопорушення, якщо там його чекає покарання у вигляді смертної кари відповідно до законодавства цієї держави і вона не може дати гарантій, що така міра покарання не буде застосована [63].

ЄСПЛ відносить питання екстрадиції до змісту права на життя. Стаття 2 ЄКПЛ забороняє екстрадицію або депортацію особи до іншої держави, якщо є достовірні підстави вважати, що їй там загрожує смертна кара. Така практика сформувалася в результаті розгляду справи «Ф. Г. проти Швеції», де заявник просив притулку у Сполученого Королівства через загрозу життя з політичних мотивів в Іраку [10].

У справі «Соерінг проти Сполученого Королівства», рішення 1998 року, ЄСПЛ дійшов висновку, що саме держава, яка видає особу за запитом екстрадиції несе відповідальність за порушення її прав особи, які сталися після виконання запиту [14].

Також питання винесення смертного вироку після екстрадиції до держави громадянства підозрюваного відноситься до статті 2 ЄКПЛ. У справі «Джабарі проти Туреччини», рішення 2010 року, заявниця, громадянка Ірану,

покинула Іран і переховувалася в Туреччині, оскільки боялася смертної кари шляхом побиття камінням або батоном через подружню зраду, що є правопорушенням відповідно до законів шариату. ЄСПЛ у цій справі визнав порушення статті 3 ЄКПЛ у випадку екстрадиції до Ірану [20].

Фактично ЄСПЛ забороняє екстрадицію, якщо її наслідки порушують статтю 2 ЄКПЛ, але держави не завжди дотримуються такої практики ЄСПЛ. У таких випадках ЄСПЛ має право застосувати Правило № 39. Правило 39 — це норма регламенту ЄСПЛ, що регулює застосування забезпечувальних заходів. Керуючись цим положенням, судді ЄСПЛ дають «вказівку» національним органам здійснити в конкретному провадженні певні дії або утриматися від них. Захисники сторони справи можуть звернутися до цього Правила, якщо клієнту у державі видачі є загроза життю чи здоров'ю [76].

У межах ЄС діє інститут Європейського ордеру на арешт, основою якого є принцип взаємного визнання судових рішень. Вступив він в юридичну дію відповідно до Рамкового рішення Європейської ради від 13 червня 2002 року «Про Європейський ордер на арешт та процедури передачі осіб між державами-членами». Відповідно до Рішення, Європейський ордер на арешт – це видане державою-членом рішення відповідного органу (судового чи позасудового) з метою затримання та передачею іншою державою-членом особи, яка перебуває в розшуку для здійснення кримінального переслідування або для виконання покарання або заходів безпеки, пов'язаних з позбавлення волі [68].

Європейський ордер на арешт має низку переваг перед стандартною процедурою екстрадиції. По-перше, для видачі не потрібна попередня дво- чи багатостороння угода про екстрадицію між державами. По-друге, завдяки Ордеру скорочується час подання запиту на екстрадиції, оскільки немає звичайної довгої процедури зі збором документів, направлення запиту через дипломатичні канали чи міністерства юстиції. По-третє, Ордер ґрунтується на прямому зв'язку судових органів між державами. По-четверте, екстрадиція на основі Європейського ордеру про арешт має чіткі часові межі:

не більше 60-и днів з моменту арешту, а в деяких випадках цей термін збільшується до 90-а днів, в той час, як звичайний процес екстрадиції на основі договору між державами може займати місяці або навіть роки.

Негативним аспектом механізму Європейського ордеру на арешту є його повна виконуваність. Держави-члени ЄС зобов'язані видавати громадян ЄС. У такому випадку зникає можливість, наприклад, політичного притулку, що певним чином суперечить положенням ЄКПЛ [76].

Зазвичай держави на національному рівні у своєму законодавстві визначають за які злочини та за яких умов вона може екстрадувати індивіда, такий закон є в Португалії, Іспанії та інших державах, які при видачі обов'язково мають отримати гарантії, що право на життя виданої особи ніяким чином не буде порушене. У наші дні між багатьма державами укладені міжнародні угоди про допомогу у кримінальних справах, які включають обов'язок екстрадиції між собою. Вони містять типові норми про умови здійснення екстрадиції: визначається чи може бути видано особу якій має бути винесений вирок, чи лише особу, яка вже має вирок у своїй справі; яке є мінімальне та максимальне покарання для видачі; вік та стан здоров'я індивіда, екстрадиція якого запитується; неможливість передачі особи у випадку можливої її страти після цього.

Висновки до другого розділу

Право на життя не є абсолютним правом, оскільки міжнародними угодами передбачене його обмеження у конкретно визначених випадках. Міжнародні договори універсального та регіонального рівнів визначають різний перелік ситуацій, коли можливе позбавлення людини права на життя. Конвенція основоположних прав і свобод людини 1950 року допускає обмеження права на життя індивідів у випадках надзвичайних ситуацій, наприклад, війни, з метою збереження високих цілей, які не є чітко визначеними.

Найбільш чітко регламентованим аспектом реалізації права на життя є смертна кара, яка передбачена низкою міжнародних угод та національними законодавствами певних держав. Єдиного підходу серед міжнародної спільноти до правомірності та гуманності позбавлення права на життя державою досі немає.

З проблемою смертної кари тісно пов'язане питання видачі особи (екстрадиції), яка вчинила правопорушення та має нести за нього покарання у державі, яка запитує видачу індивіда. Серед країн діє принцип, який забороняє видачу особи, якщо діяння, за яке вона має нести покарання, передбачає смертну кару. Практикою ЄСПЛ також сформований принцип, що держава, яка видає особу, несе відповідальність за порушення її права на життя у державі видачі. Екстрадиція здійснюється на основі міжнародних угод між державами, а в рамках ЄС – на сонові Європейського ордеру на арешт.

Проблемні питання смертної кари та екстрадиції стосуються обмеження права на життя людини державою, а питання штучного переривання вагітності та евтаназії, переважно, стосуються обмеження права на життя на основі суб'єктивних рішень осіб. Немає міжнародно-правового регулювання абортів та евтаназії, дані аспекти реалізації права на життя залишаються у повному відомстві кожної окремої держави.

РОЗДІЛ 3

ГАРАНТІЇ ТА ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЖИТТЯ В УКРАЇНІ

3.1 Позитивні та негативні обов'язки держави у забезпеченні права на життя

Кожна людина є частиною соціуму, безпеку та комфорт якого забезпечує держава. Право на життя кожної особи зі своїм фундаментальним значенням є центром захисту держави, проте навіть воно може піддаватися правомірним обмеженням. Наявність випадків обмеження основоположного права породжує наявність прав та обов'язків держави щодо забезпечення права на життя.

Права держави у контексті права на життя обмежуються можливими випадками втручання у здійснення права на життя. У сфері забезпечення прав людини і громадянина держава має позитивні та негативні обов'язки щодо здійснення таких прав. Негативні обов'язки зобов'язують держави утримуватися від дій, при забезпеченні права на життя, щоб його не порушити, тобто негативні зобов'язання – це зобов'язання держави утримуватися від втручання в права та свободи. Позитивні обов'язки мають на меті змусити держави до вчинення конкретних дій для забезпечення права на життя. Держава повинна щось зробити, вчинити певні дії, щоб особа могла скористатися своїми правами за конвенцією. Це, наприклад, може включати в себе прийняття законодавства, що допоможе забезпечити користування гарантованими ЄКПЛ правами, або забезпечення реальних умов для реалізації прав [6].

Держави не тільки повинні утримуватися від умисного і незаконного позбавлення життя (негативний обов'язок), але також повинні вживати відповідних заходів для захисту життя тих, хто перебуває під їхньою юрисдикцією. Завдяки роботі основних правозахисних органів можна визначити низку позитивних заходів, які держави зобов'язані вжити.

Необхідні заходи є широкими: від встановлення законодавчих заходів, спрямованих на контроль та обмеження обставин, за яких державні уповноважені органи можуть використовувати вогнепальну зброю.

При плануванні та проведенні операцій, які загрожують життю, держави зобов'язані бути максимально обережними у виборі засобів і методів, які використовуються правоохоронцями. Планування та проведення операції повинні здійснюватися та контролюватися органами влади таким чином, щоб максимально звести до мінімуму будь-який ризик для життя. Держави зобов'язані, серед іншого, враховувати непередбачувані обставини під час планування, приймати положення щодо можливих помилок, розглядати достатні альтернативні можливості та встановлювати процедури, які перевіряють законність застосування сили в конкретних випадках [26]. Випадок перевірки застосування дій, які можуть призвести до позбавлення когось права на життя належить до комбінованих обов'язків держав, оскільки містить у собі два аспекти: 1) утриматися від дій, які можуть обмежити право на життя та 2) виконати усі доступні дії для того, щоб не допустити обмеження права на життя, навіть при спробі його врятувати.

Міжнародно-правового механізму регулювання прав та обов'язків держави у питанні реалізації права на життя не існує у формі єдиного міжнародно-правового акту. Визнані міжнародною спільнотою обов'язки держави різної форми походять із рамок обмеження реалізації права на життя, визначених у міжнародного-правових угодах загального характеру. Це, наприклад, заборона смертної кари Другим Факультативним протоколом до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, що стосується скасування смертної кари 1989 року, заборона обмеження права на життя державою, здекларована Загальною декларацією прав людини 1949 року, або правомірна можливість обмеження права на життя у випадку надзвичайної ситуації, з чітко визначеною метою, встановлена ЄКПЛ 1950 року.

Кожна держава на законодавчому рівні, відповідно до взятих на себе зобов'язань за міжнародними угодами, визначає коло своїх прав та обов'язків

у контексті реалізації кожною особою права на життя. На регіональному рівні, а саме на Європейському континенті, питання негативних і позитивних обов'язків держави регулюється за допомогою практики ЄСПЛ, що має позитивні наслідки у законодавстві держав-учасниць ЄКПЛ.

Усі статті, які стосуються гарантування та реалізації права на життя, нормативно-правових актів держав та міжнародні угоди містять у своєму змісті два основних зобов'язання держав матеріального та процесуального характеру. Матеріальні зобов'язання: загальний обов'язок захищати право на життя шляхом закріплення таких положень у законах; заборона навмисного позбавлення життя державою, дозволена переліком винятків, закріплених у законі. Проведення ефективного розслідування ймовірних порушень забезпечення права на життя, які є матеріальними зобов'язаннями держави, відноситься до процесуального характеру обов'язків. Таке саме означення обов'язків держави було сформоване практикою ЄСПЛ, у світлі змісту статті 2 ЄКПЛ [19].

Основою будь-яких зобов'язань держави є, в першу чергу, визначення їх у своєму законодавстві, а потім – визначення законних шляхів здійснення превентивних дій щодо попередження обмеження права на життя. Відповідно до міжнародно-правових угод, механізм захисту та гарантування права на життя покладається на держави, а тому вони мають вживати всіх міжнародних та національних заходів для збереження права на життя осіб, які перебувають під їх юрисдикцією. ЄСПЛ було виділено ряд сфер, у яких держава має позитивні обов'язки у питанні права на життя:

- у контексті охорони здоров'я (штучне переривання вагітності, евтаназія, хірургічні втручання, належний доступ до медичної допомоги та лікування);
- у контексті небезпечної діяльності, включаючи промислові або екологічні катастрофи (попередження про небезпечну техногенну або природну активність);

- у контексті інцидентів на борту судна, у поїздах, на будівельному майданчику, на дитячих майданчиках, в школі (дотримання правил безпеки, кримінальна відповідальність та розслідування діяльності винних осіб);
- у контексті безпеки дорожнього руху, у процесі наданні екстрених послуг, необхідних для нормальної діяльності та життя людей або водолазних операцій в глибокому морі;
- в контексті медичної допомоги та допомоги уразливим особам, які перебувають у приватних та державних установах;
- у контексті неспроможності держави належним чином забезпечити захист території, замінованої військовими, забезпечити охорону та нагляд за полігоном, що містить нерозірвані боєприпаси і оперативно реагувати на зникнення небезпечних об'єктів за обставин, що загрожують життю осіб.

Також держава має вчиняти дії, спрямовані на захист особи від самої себе, наприклад, від самогубства або самоскалічення. Звичайно, представники держави та державні органи не можуть здійснювати контроль за кожною особою, тому судовою практикою та деякими положеннями міжнародних угод та національного законодавства держав визначено коло осіб, які потребують високого ступеню догляду та захисту від завдання собі шкоди, тим самим обмежуючи право на життя або позбавлення себе життя.

Відповідно до практики ЄСПЛ, стаття 2 «Право на життя» ЄКПЛ може, за певних обставин, покладати на державу позитивні обов'язки захисту наступних категорій осіб від завдання своєму життю шкоди: особи, які перебувають у місцях позбавлення волі та особи, які здійснюють військову службу, психічно хворі особи, особи, які перебувають в місцях відбування досудового арешту [8].

Негативним обов'язком держави у контексті забезпечення права на життя є незастосування сили, вогнепальної зброї та неправомірного насильства представниками силових структур держав. Існує загальне

правило, сформоване мовчазною практикою демократичних держав, яке прирівнює застосування сили та спеціальних засобів, вогнепальної зброї та перевищення повноважень до обмеження права на життя.

Як було зазначено вище, до позитивних обов'язків держави щодо права на життя належить справедливе та законне розслідування обставин, які призвели до позбавлення особи права на життя, наприклад, поліцейськими. ООН були визначені стандарти, якими мають керуватися держави при встановленні винних у невмисному чи ненавмисному вбивстві, здійсненим навіть для збереження правопорядку у суспільстві: ефективне розслідування свавільних вбивств (страт) представниками правоохоронних органів, виконані превентивні дії, спрямовані на обмеження свавільності правоохоронців, рівень їхньої професійної підготовки, психічного здоров'я, дотримання ними основних принципів застосування зброї та спецзасобів, обсяг дотримання та впровадження державою міжнародних стандартів роботи правоохоронних органів [63].

Право на життя людини має захищатися також у процесі здійснення промислової діяльності державою. Промислова діяльність є небезпечною для суспільства та навколишнього середовища за своєю природою, тому увага має приділятися нормативно-правовим актам, які стосуються особливостей даної діяльності, зокрема щодо рівня потенційних ризиків для життя людей. Держава має регулювати ліцензування, встановлення, функціонування, безпеку та нагляд за діяльністю потенційно небезпечних підприємств: здійснювати профілактичні та ознайомлювальні заходи із працівниками підприємств та населенням, розташованим близько до них та проводити регулярні перевірки коректної роботи підприємств, аби уникнути техногенних катастроф. Таким чином держава може забезпечити належний рівень захисту права на життя свого населення. До превентивних заходів захисту життя осіб також відноситься належний рівень доступу до інформації, яка прямо чи опосередковано може впливати на забезпечення права на життя [19].

Міграція людей з певних причин, що може обмежити їхнє право на життя також стосується сфери забезпечення державою права на життя. Позитивні заходи, в такому випадку, можуть бути судовими, наприклад, коли очікується, що держава запровадить санкції проти державних службовців, які зловживають своєю владою під час поводження з незаконно ввезеними мігрантами.

Негативні зобов'язання відносяться до обов'язку не діяти, тобто утримуватися від дій, які б заважали правам людини. Наприклад, не повертати незаконно ввезених мігрантів до країн, де вони стикаються з ризиком переслідування, держава буде виконувати відповідне негативне зобов'язання. Важливо, що виконання негативного зобов'язання цілком може вимагати позитивних дій. Це може включати прийняття законів, нормативних актів та стандартних операційних процедур, які забороняють політику обмеження прибуття суден для незаконного ввезення мігрантів, знайдених поблизу морського кордону держави [25].

Позитивні та негативні обов'язки держави щодо забезпечення та реалізації права на життя існують не в одному аспекті змісту права на життя, проте, їхня суть та характер є загальними для кожного контексту.

3.2 Правові засади визначення та забезпечення права на життя в Україні

Рівень забезпечення та реалізації права на життя людини і громадянина в Україні є надзвичайно актуальним питанням сьогодення. Відповідно до міжнародних угод, згода на виконання яких була надана Верховною Радою України та загальних тенденцій захисту прав людини у світі, в Україні право на життя є найвищою соціальною цінністю, що закріплено в Конституції України, а саме в частині 1 статті 3. В першу чергу необхідно зазначити, що права людини і громадянина, в тому числі право на життя, є невідчужуваними та непорушними, також усі права гарантуються та не

можуть бути скасовані, відповідно до статті 21 та 22 Конституції України відповідно [51].

Безпосередньо право на життя гарантує стаття 27 Основного Закону України, проте єдиного визначення поняття «право на життя» в національному законодавстві немає. Дана норма закріплює за кожною людиною невід'ємне право на життя, а обов'язком держави є його захист. Визначено, що нікого не може бути свавільно позбавлено життя, а тому кожний має право захищати своє життя та здоров'я та життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань [51]. Таким чином, виділяються позитивні та негативні обов'язки України у контексті забезпечення та реалізації права на життя людиною і громадянином. Конституційний Суд України також вважає наявність позитивного обов'язку держави належним чином захищати право на життя та здоров'я кожної особи, шляхом впровадження належної системи їх захисту, а також забезпечити належне ефективне розслідування випадків позбавлення життя, в тому числі випадки обмеження права на життя осіб, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, психічно хворих осіб та військовослужбовців строкової служби.

Відповідно до частини першої статті 64 Конституції України, конституційні права людини не можуть бути обмежені, окрім випадків, прямо передбачених Конституції України. Конституція України не визначає жодних випадків обмеження права на життя, в тому числі не має положення про можливість застосування смертної кари як найвищої міри покарання. В Україні, відповідно до конституційних положень, немає прямої заборони на використання смертної кари, проте відсутність будь-якого положення про даний вид позбавлення права на життя вказує на те, що в Україні смертна кара заборонена, що також відповідає ЄКПЛ та Протоколу № 13 до неї [62].

Такі аспекти змісту права на життя як штучне переривання вагітності, евтаназія, наукові та медичні дослідження, самозахист знайшли своє правове регулювання у Цивільному кодексі України (далі – ЦК України), а саме у статті 281. ЦК України дублює положення Конституції України, про те, що

фізична особа має невід'ємне та невідчужуване право на життя, що дозволяє захищати своє право на життя та здоров'я та здоров'я і право на життя інших фізичних осіб від незаконних посягань законними способами. Медичні, наукові, біологічні, клінічні та інші дослідження дозволено проводити лише зі згоди повнолітньої дієздатної особи відповідно до закону, для того, щоб не обмежити її право на життя [79].

Евтаназія або як визначено в ЦК України, «задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя» є забороненою, відповідно до частини 4 статті 281 ЦК України. Евтаназія не є дозволеною жодним нормативно-правовим актом національного законодавства, а пряма заборона міститься у ЦК України, що робить цю процедуру повністю протизаконною, тому вчинення заподіяння смерті на прохання іншої фізичної особи кваліфікується як умисне вбивство, відповідно до частини 1 статті 115 Кримінального кодексу України, оскільки є протиправним заподіянням смерті іншій людині [54].

На жаль, досить поширеною є ситуація в Україні, коли здійснюється пасивна евтаназія, що пов'язано із неналежним фінансуванням медичних установ або певною недбалістю лікарів (кримінальне правопорушення), або фінансовою неспроможністю важкохворих чи їх рідних придбати дороговартісне лікування [44].

Відповідно до частини 6 статті 281 ЦК України, штучне переривання вагітності не є забороненим, проте здійснення абортів без медичних показів, лише за бажанням вагітної можливе до 12-го тижня вагітності [7]. Аборт на терміні вагітності від 12 до 22 тижнів можливий лише за наявності визначених законодавством обставин. Перелік таких винятків був визначений Постановою Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2006 р. N144 «Про реалізацію статті 28 Цивільного кодексу України», до них належать медичні показання (хвороби та синдроми), вагітність жінки, якій менше 15-ти років, вагітність жінки, якій більше 45 років, настання вагітності внаслідок згвалтування та настання інвалідності під час цієї вагітності [65].

ЦК України містить положення про репродуктивні можливості фізичних осіб, що відноситься до четвертого покоління прав людини та є важливим сучасним аспектом змісту права на життя. Частина 5 статті 281 ЦК України дозволяє здійснення стерилізації за бажанням фізичної особи, а, відповідно до частини 7 цієї ж статті, можливе проведення лікувальних програм допоміжних репродуктивних технологій щодо жінок та чоловіків за їхнім бажанням та на сонові випадків, визначених законодавством [79].

Актуальним та прогресивним є положення статті 282 ЦК України про право на усунення небезпеки, яка загрожує життю та здоров'ю людей. У цій статті йдеться про те, що фізичні особи мають право вимагати у держави усунення небезпеки, яка була створена внаслідок техногенної діяльності, яка загрожує їхньому життю і здоров'ю. цю норму також можливо трактувати як наявність у держави позитивного обов'язку здійснювати усунення таких загроз з метою недопущення обмеження права на життя та завдання шкоди здоров'ю людей [79].

Рівень забезпечення реалізації права на життя, з одного боку, можна дослідити за станом нормативно-правової бази в Україні, але, з іншого боку, необхідно звернути увагу на національну та міжнародну судову практику щодо справ, в яких Україна була звинувачена у недотриманні своїх прав та обов'язків у сфері реалізації особами права на життя.

Україна є учасницею ЄКПЛ, тому особи мають можливість захищати свої права, гарантовані ЄКПЛ, в тому числі право на життя, у ЄСПЛ. Розгляду справи по суті у Європейському суді з прав людини передують процедура, коли особа має вичерпати всі національні засоби захисту порушеного права, а потім надіслати правильно оформлену заяву до ЄСПЛ, де секретаріат перевіряє її на прийнятність.

Найбільш відомою та резонансною справою про порушення Україною статті 2 ЄКПЛ є справа «Гонгадзе проти України» (заява N 34056/02, рішення від 8 листопада 2005 року), яка була, свого часу, новелою у практиці ЄСПЛ. Георгій Гонгадзе був журналістом, який спеціалізувався на політиці та був

головним редактором інтернет-видання «Українська правда». Гонгадзе зник 16 вересня 2000 року за досі невизначених державними органами обставин.

Мирослава Гонгадзе, дружина потерпілого, подала заяву до ЄСПЛ 16 вересня 2002 року. В листопаді 2005 року ЄСПЛ виніс рішення у справі на користь заявниці. Суд встановив, що Україна порушила статтю 2 ЄКПЛ, оскільки правоохоронці не змогли захистити право на життя чоловіка заявниці, також проведення неналежного розслідування справи про вбивство потерпілого та деякі інші статті. Рішення винесли сім суддів одноголосно, заявниці належить від держави 100,000 євро грошового та морального відшкодування [73].

Також варто розглянути рішення ЄСПЛ щодо України останніх років, оскільки аналізуючи їх можна виділити основні тенденції сучасного забезпечення права на життя в Україні та виявити прогалини. Наприклад, справа «Бренько та інші проти України» (заява № 29361/18 та 2 інші заяви, рішення від 18 лютого 2021 року) є свідченням, що процесуальний аспект статті 2 ЄКПЛ системно порушується Україною. За фактом цієї справи у листопаді 2010 року двоє працівників міліції були знайдені мертвими на залізничній станції, де вони несли службу. Заявники, батьки потерпілого, стверджували, що їхній син був підданий катуванням та нелюдському поводженню та зазнав позбавлення права на життя від невідомих третіх осіб. Справа була закрита прокуратурою, оскільки встановлено причину смерті – вбивство з необережності одного міліціонера іншим та подальше самогубство.

ЄСПЛ зазначив, що слідчі не зібрали належні докази та не забезпечили їхнє зберігання; судом були визнані як недопустимі велика частина доказів; слідчі не розслідували можливих інших причин настання смерті потерпілих; майже всі докази, отримані у результаті слідчих дій, були визнані судом недопустимими та інше. ЄСПЛ виніс рішення, що Україною був порушений процесуальний аспект статті 2 ЄКПЛ, а саме неефективне розслідування порушення права на життя [74].

Важливою справою, пов'язаною з політичною ситуацією в Україні часів Революції гідності була справа «Луценко та Вербицький проти України» (заяви № 12482/14 та № 39800/14, рішення від 21 січня 2022 року). Рішення ЄСПЛ у цій справі стосується, викрадення і жорстокого поводження по відношенню до двох осіб: І. Луценко та Ю. Вербицького, що призвело до смерті пана Вербицького. Потерпілі були піддані жорстокому поводженню (побиттю та тримання у нелюдських умовах) у зв'язку з низкою масових акцій протесту, що відбулися в Україні у період з 21 листопада 2013 року до 23 лютого 2014 року, у яких вони брали участь. Національним судом було винесено рішення, що смерть Вербицького настала внаслідок переохолодження, а численні факти побиття були проігноровані. ЄСПЛ у своєму рішенні визнав порушенні статті 2 ЄКПЛ Україною, а саме процесуального аспекту – проведення неефективного розслідування смерті пана Вербицького та ще декількох інших статей ЄКПЛ [74].

Варто зазначити про справу «Кабанова проти України» (заява № 17317/08, рішення від 15 жовтня 2020 року). У березні 2006 року заявницю збив автомобіль, у результаті чого їй діагностували низку тілесних ушкоджень. Згодом заявницю госпіталізували та зробили операцію у зв'язку з травмами, отриманими в результаті дорожньо-транспортної пригоди. У 2007 році заявниці офіційно встановили другу (середню) групу інвалідності.

Розглянувши скаргу заявниці за статтею 2 Конвенції Європейський суд, посилаючись на свою практику у справах проти України, дійшов висновку, що з боку держави України не було проведено ефективного та комплексного підходу до здійснення провадження на національному рівні, а також нічим не обгрунтовану тривалість такого провадження. Суд вказав, що до квітня 2014 року тривалість дослідчих перевірок і розслідування, проведених на національному рівні, перевищила вісім років та констатував порушення процесуального аспекту статті 2 Конвенції, знову ж таки вказавши на неефективне розслідування обмеження права на життя заявниці [74].

Найчастіше до ЄСПЛ особи скаржаться проти України у зв'язку з надмірною тривалістю розгляду справ щодо, умови тримання під вартою, які завдають шкоди здоров'ю осіб та обмежують право на життя, неефективність розслідування правоохоронними органами скарг про обмеження права на життя, відсутність належної медичної допомоги особам, які відбувають покарання в місцях обмеження волі або перебувають у місцях попереднього ув'язнення. Дані порушення належать до матеріального та процесуальних аспектів статті 2 ЄКПЛ «Право на життя», але найчастіше – це процесуальний аспект [46].

3.3 Позбавлення права на життя внаслідок військової агресії Росії проти України

У сучасному світі існує велика кількість міжнародно-правових угод, учасниками яких є майже усі держави світу, спрямовані на запобігання виникнення збройних конфліктів, військових злочинів, страшного злочину агресії (війни), геноциду народів. Такою була реакція міжнародної спільноти на страшні події Першої та Другої світових воєн, Голокосту, злочину апартеїду, проте, на жаль, з тих часів збройних конфліктів лише побільшало як всередині держав, так і міжнародних. Сьогодні світ є свідком жахливого злочину агресії та геноциду з боку Російської Федерації (далі – РФ) проти незалежної суверенної держави України та українців, право на життя яких відбирається тисячами. Історія, на превеликий жаль, не вчить світових політиків та не сприяє попередженню збройних конфліктів та створенню спеціальних судових установ (трибуналів) зі своїм моніторинговим механізмом, аби піддавати законному правосуддю винних у злочині агресії осіб.

Правила ведення збройних конфліктів – це міжнародне гуманітарне право, яке тісно пов'язане із міжнародним правом прав людини (далі – МППЛ).

24 лютого 2022 року РФ почала збройний наступ на територію України. Вже через декілька днів, через неконтрольовані обстріли української території, велику кількість смертей серед цивільного населення, руйнування цивільної інфраструктури та ще великої кількості воєнних злочинів, стало очевидно, що вчиняються неправомірні військові дії, які жодним чином не відповідають правилам ведення війни.

На час початку військового вторгнення обидві країни: Україна та РФ були учасницями РС та ЄКПЛ. 22 березня 2022 року РФ перестала бути учасницею РС, проте ЄКПЛ перестане діяти для неї лише 16 вересня 2022 року [81]. Як було зазначено у попередніх розділах дослідження, відповідно до частини 2 статті 15 ЄКПЛ «Відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації» відступ від зобов'язання забезпечувати право на життя можливий лише у випадках смерті внаслідок правомірних воєнних дій, проте воєнні дії РФ не є такими [49].

Злочин агресії РФ проти України не відповідає ніяким міжнародно-правовим угодам, оскільки вона своїми злочинними діями порушує основні правила ведення війни та МГП: Перша Женевська конвенція про покращення долі поранених і хворих в діючих арміях; Друга Женевська конвенція про покращення долі поранених, хворих і осіб, що зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі; Третя Женевська конвенція про поведження з військовополоненими; Четверта Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни, усі 1949 року.

Варто згадати слова Т. Р. Короткого та Доценко М. про важливість Женевських конвенцій: «... Унікальність цих конвенцій полягає в тому, що разом зі Статутом ООН вони – єдині міжнародні договори, в яких беруть участь всі держави. Це є свідомим непорушної значущості їх норм і уособленням приналежності держави до міжнародного співтовариства. Заперечення, ігнорування фундаментальних норм, проголошених у цих конвенціях, ставить державу поза межею цивілізованого співтовариства, а дії індивіда кваліфікує як воєнні злочини поряд із агресією, геноцидом і

злочинами проти людяності, які вважаються міжнародними злочинами і підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду» [52].

У рамках даної дипломної роботи основу дослідження складе порушення саме Четвертої Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни, яка захищає право на життя цивільних та деяких інших категорій осіб, відповідно до статті 3. Фактично, РФ вийшла з-під дії Четвертої Женевської конвенції, тому ООН не має змоги засудити її злочинні дії, якими російські військові відбирають право на життя тисяч українців [59].

Дії РФ в Україні відповідають ознакам воєнних злочинів та злочинів проти людяності, визначеними статтею 8, відповідно до Римського статуту міжнародного кримінального суду 1998 року (далі – Римський статут). Це умисні вбивства й тілесні ушкодження цивільних, викрадення людей на захоплених територіях і примусове вивезення їх до Росії та Білорусі, примусова мобілізація, катування та нелюдське поводження, напади на цивільні об'єкти, знищення й пошкодження майна, утримування заручників, напади на склади гуманітарної допомоги, гуманітарні місії та коридори; знищення харчів і води та перешкоджання гуманітарним місіям у їхній доставці; обстріли населених пунктів, загибель і поранення людей унаслідок обстрілів, екологічна катастрофа внаслідок обстрілів; пошкодження і знищення історичних пам'яток, лікарень, релігійних споруд, закладів освіти, науки, мистецтва; розграбування захоплених населених пунктів; використання зброї, забороненої міжнародними угодами; зґвалтування та інші форми сексуального насильства; використання цивільних об'єктів чи людей як живого щита; незаконне затримання та позбавлення свободи; використання непристосованого місця для утримання під вартою; посягання на людську гідність; мінування територій [69]. Згідно з доказами воєнних злочинів РФ та її злочинів проти людяності, зібраних на території України вітчизняними та закордонними ЗМІ, фізичними особами, які, проте, ще не визнані допустимими, держава-агресор має піддатися правосуддю у

Міжнародному кримінальному суді в Гаазі, але жодна сторона конфлікту не є учасницею Римського статуту, що унеможлиблює відправлення такого виду правосуддя.

Під час війни РФ проти України постає ще одне питання позбавлення права на життя цивільних осіб: геноцид українського народу, яке виникло після оприлюднення військових злочинів солдатів РФ, вчинених у передмісті Києва (Буча, Ірпінь, Макарів та інші міста та селища). Злочин геноциду є таким відповідно до Римського статуту та Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року. РФ в Україні вчиняє вбивства цивільних українців; заподіює серйозних тілесних ушкоджень; навмисне створює для українців у деяких містах та місцях такі життєві умови, які розраховані на повне або часткове фізичне знищення їх (зокрема, голод, нелюдські умови); вчиняє заходи проти дітонародження (ракетний обстріл пологового будинку та насильницька передача дітей (вивезення великої кількості дітей за межі України). Перед міжнародної спільнотою та міжнародним правом тепер існує питання чи є злочинні дії РФ на території України проти українців злочином геноциду, що є визнаним сімома державами світу.

Росія явно порушує свої міжнародні зобов'язання. Її дії відверто суперечать правилам і принципам, на яких була заснована Організація Об'єднаних Націй. Усі члени Організації Об'єднаних Націй повинні однозначно засудити таку поведінку. Не можна дозволити, щоб грубе ігнорування Росії спонукало інших наслідувати її приклад, а також не можна підривати здатність ООН стримувати таку поведінку.

З моменту початку російського вторгнення 24 лютого Amnesty International (Міжнародна амністія) документує ескалацію порушень гуманітарного права та права прав людини, включаючи смерть мирного населення в результаті невибіркових нападів на цивільні території та інфраструктуру. Удари по охоронюваних об'єктах, таких як лікарні та школи, використання невибіркової зброї, наприклад балістичних ракет, та

використання забороненої зброї, наприклад касетних бомб, можуть кваліфікуватися як військові злочини.

Amnesty International закликала держави-члени ООН об'єднатися в засудженні злочинів агресії Росії, надати допомогу громадянам України, включно з тими, хто рятується від конфлікту, а також забезпечити, щоб наслідки агресії Росії не дозволили наблизити світ до прірви насильства, порушень і незахищеності [31].

На жаль, світові та українцям залишається лише спостерігати як кількість вбитого цивільного населення невпинно зростає від злочинних дій держави-агресора Росії. На початку травня 2022 року ця цифра досягла позначки у більш як 3100 осіб ...

Висновки до третього розділу

Отже, право на життя є невід'ємним та невідчужуваним правом кожної особи, тому для його повної реалізації держава має дотримуватися своїх обов'язків перед громадянами та іншими особами. Обов'язки держави щодо права на життя є позитивними та негативними. Негативні обов'язки означають невтручання держави у реалізацію права на життя, тобто утримання від будь-яких дій, які б завадили використовувати це основоположне право. Позитивні зобов'язання держави полягають у здійсненні державою визначених законодавством дій, які будуть сприяти реалізації населенням права на життя.

Основним негативним обов'язком є належна робота правоохоронних органів та представників держави, а саме незастосування ними сили, в тому числі зброї, аби не обмежити право на життя певної особи, або не вчинити незаконну страту, навіть якщо такі дії будуть вчинені заради високих суспільних цілей.

Серед позитивних обов'язків держави у контексті реалізації права на життя важливими є наступні: діяльність держави у сфері охорони здоров'я (евтаназія, аборти, репродуктивні права), у сфері техногенної діяльності (перевірка належної діяльності підприємств, попередження техногенних катастроф, надання населенню інформації про стан навколишнього середовища), щодо захисту території, забрудненої об'єктами військової діяльності, наприклад, замінованої території. Окремим важливим обов'язком держави, який передбачає здійснення нею певних позитивних дій – це захист осіб від самоушкодження, самогубства та самоскалічення. Представники держави мають надавати належну психічну допомогу та здійснювати нагляд за душевно хворими особами, військовослужбовцями строкової служби та особами, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі.

Право на життя в Україні є найвищою соціальною цінністю, його захист та належний рівень реалізації забезпечується Конституцією України,

Кримінальним та Цивільним кодексами України та іншими підзаконними нормативно-правовими актами. Смертна кара в Україні заборонена, так само як і евтаназія, а штучне переривання вагітності можливо здійснити за власним бажанням до 12-го тижня вагітності, а з 12-го по 22-ий тижні – лише у визначених законодавством випадках. Відповідно до практики ЄСПЛ, Україна найчастіше порушує статтю 2 ЄКПЛ у її процесуальному аспекті, а саме неналежне розслідування факту позбавлення права на життя.

Сьогодні в серці Європи, в Україні люди піддаються обмеженню свого права на життя шляхом жорстоких вбивств. РФ своїми злочинними діями порушує усі правила ведення війни, МГП та МППЛ, закріплених у низці міжнародних угод. На період травня 2022 року ми можемо лише констатувати порушення права на життя великої кількості осіб, а те яким чином вони будуть кваліфіковані та хто буде нести відповідальність за воєнні злочини та злочини проти людяності буде визначено міжнародними організаціями, міжнародною спільнотою та міжнародними судовими установами.

ВИСНОВКИ

Аналізуючи інформацію, викладену та отриману в процесі написання дипломної роботи на основі міжнародно-правових угод, національних нормативно-правових актів різних держав та України та судової практики міжнародних судових установ можна зробити низку висновків, які відповідають меті та завданням, поставленим на початку проведення дослідження.

Право на життя є невід'ємним природним правом кожної людини. Його сучасні становлення та розвиток почалися лише наприкінці XVIII-го століття, що було пов'язано із закріпленням так званого першого покоління прав людини, серед яких право на життя є основоположним. В ті часи право на життя забезпечувалося на національному рівні деяких розвинених держав, а міжнародно-правове регулювання даного права розпочалося на сонові національного законодавства держав після Другої світової війни, як реакція на неефективну систему захисту права на життя в минулому. Після створення міжнародно-правових угод у сфері захисту прав людини розпочалося закріплення міжнародних стандартів забезпечення реалізації права на життя у державах-учасниках відповідних міжнародних договорів. Такі міжнародні угоди та національно-правові акти не виділяють окремо чотири покоління прав людини, але дана класифікація існує серед науковців, що допомагає простежувати еволюцію прав людини та звертати увагу на недоліки у їхній системі захисту. Перше покоління прав людини: політичні та громадянські права, куди відноситься право на життя; друге – соціально-економічні права; третє – колективні права (на сприятливе навколишнє середовище, асоціації), четверте покоління складають права, пов'язано із біологічно-медичним та науковим розвитком (право на доступ до Інтернету, репродуктивні права), проте не виділяються всією науковою спільнотою.

Зміст права на життя не є загальновизнаним, так само як і визначення поняття «право на життя». Міжнародні угоди універсального та

регіонального рівнів: ЄКПЛ, Загальна декларація прав людини, Міжнародні пакти про права людини, Африканська хартія прав людини, Американська декларація прав людини, національне законодавство держав містять норми, які гарантують кожній особі реалізацію права на життя, проте не визначають які аспекти відносяться до даного питання. Найбільш чітко означення змісту прав на життя ми отримали із практики ЄСПЛ, де визначено, що зміст права на життя включають такі аспекти як евтаназія, смертна кара, обов'язки держави, аборт, екстрадиція, початковий та кінцевий момент життя, право на захист свого життя та життя інших осіб та велика кількість інших питань, пов'язаних із реалізацією права на життя.

Правовими підставами обмеження права на життя є ті межі реалізації права на життя, які визначені міжнародно-правовими угодами та національними актами держав. Вони відрізняються у кожній державі та у кожній системі захисту прав людини. Основною вимогою до обмеження реалізації права на життя в механізмі його міжнародно-правових гарантій є обмеження відповідно до приписів норм права та пропорційність обмеження меті з якою воно вводиться.

Не існує єдиного підходу міжнародної спільноти до питання штучного переривання вагітності, лише два міжнародно-правові акти – це Африканська хартія прав людини і народів, а саме Протокол Мапуту до неї та Американська декларація прав і свобод людини, містять пряму заборону абортів, оскільки наділяє ембріон правом на життя з моменту зачаття. Держави самостійно визначають умови проведення абортів строки можливості переривання вагітності та статус ембріону. Така ж самостійність держав існує у регулюванні проблеми евтаназії. В одних державах це дозволений спосіб позбавлення себе права на життя, а в інших – це кримінально переслідуване діяння.

Дещо інша ситуація панує при дослідженні питання смертної кари. Майже усі міжнародно-правові угоди у сфері захисту прав людини забороняють застосування смертної кари як найвищої міри покарання. Проте,

деякі держави активно застосовують її, оскільки не є учасницями таких угод. Щодо питання екстрадиції, існує загальне негласне правило, відповідно до якого екстрадиція неможлива, якщо особу чекає смертна кара у державі, яка запитує про здійснення екстрадиції. Якщо екстрадиція все ж таки відбулася, відповідальність за позбавлення права на життя особи лягає на державу, яка здійснила видачу затребуваної особи.

Можливість правомірного обмеження права на життя з боку державу, та існування проблемних аспектів його забезпечення вимагає юридичного визначення позитивних та негативних обов'язків держави у сфері реалізації основоположного права кожної особи. Основним негативним обов'язком держави є утримання від вчинення дій, які призведуть до позбавлення права на життя людини. Особливо важливим в даному випадку є питання незастосування правоохоронними органами держави сили або зброї, аби не здійснити самовільну страту та не позбавити особу права на життя, навіть якщо переслідується законна висока ціль. Позитивних обов'язків існує велика кількість, проте основними є вчинення активних дій представників держави, наприклад, у контексті контролю техногенної діяльності, небезпечної для життя і здоров'я людини, медичного забезпечення, проведення розслідування позбавлення життя кожної особи та інше.

В Україні реалізація права на життя гарантується Конституцією України, Кримінальним та Цивільним кодексами України іншими нормативно-правовими та підзаконними актами. Вони регулюють майже усі спекти змісту права на життя: аборти, екстрадиція, евтаназія, смертна кара, стерилізація, репродуктивні можливості, обов'язки держави, межі обмеження права на життя, самозахист та захист права на життя інших осіб. На основі практики ЄСПЛ у справах проти України Судом було визначено, що Україна найчастіше не дотримується свого позитивного обов'язку проведення ефективного та належного розслідування позбавлення осіб права на життя, що відповідає процесуальному аспекту статті 2 ЄКПЛ.

Позбавлення права на життя під час збройного конфлікту відноситься до сфери дії МГП, МППЛ та деяких міжнародних угод. Внаслідок військової агресії Росії проти України велика кількість цивільного населення та військових зазнає позбавлення права на життя. Оперуючи фактами, які ми маємо, можна зробити висновок, що позбавлення права на життя, якого зазнають сьогодні українці є незаконним та віроломним, що суперечить будь-яким міжнародним угодам у сфері захисту прав людини.

Хоча право на життя є основоположним та природним правом кожної людини, міжнародно-правове регулювання проблемних аспектів змісту права на життя є недостатнім та, місцями, застарілим. Міжнародно-правові гарантії забезпечення права на життя залишилися на тому етапі, на якому вони перебували ще 50-70 років тому, фактично змінився лише статус смертної кари. Міжнародно-правові документи залишають поза увагою регулювання репродуктивних прав людини, аспектів права на життя, які з'явилися внаслідок розвитку технологічного та біологічно-медичного прогресу. Це викликає неможливість здійснення ефективного захисту порушеного права на життя людини на національному та міжнародному рівнях. Міжнародна спільнота має створити новий покращений та розширений механізм захисту та забезпечення права на життя, щоб кожна людини мала змогу реалізувати повної мірою на законній основі своє право на життя в залежності від своїх потреб та прагнень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. A GUIDE TO THE AFRICAN HUMAN RIGHTS SYSTEM. 2016. URL: <https://www.corteidh.or.cr/tablas/31712.pdf>.
2. African [Banjul] Charter on Human and Peoples' Rights. 1981. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/instree/z1afchar.htm>.
3. AFRICAN HUMAN RIGHTS SYSTEM. URL: [https://ijrcenter.org/regional/african/#:~:text=The%20African%20System%20is%20the,the%20African%20Union%20\(AU\).&text=The%20manual%20addresses%20the%20continental,engaged%20in%20human%20rights%20protection](https://ijrcenter.org/regional/african/#:~:text=The%20African%20System%20is%20the,the%20African%20Union%20(AU).&text=The%20manual%20addresses%20the%20continental,engaged%20in%20human%20rights%20protection).
4. American Convention on Human Rights, "Pact of San Jose", Costa Rica. 1969. URL: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b36510.html%20%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>
5. ASIAN HUMAN RIGHTS CHARTER. 1998. URL: <https://www.refworld.org/pdfid/452678304.pdf>.
6. Boshow E. Positive Obligations On The State To Safeguard Environmental Human Rights. 2021. URL: <https://www.humanrightspulse.com/mastercontentblog/positive-obligations-on-the-state-to-safeguard-environmental-human-rights>.
7. CASE OF CENTRE FOR LEGAL RESOURCES ON BEHALF OF VALENTIN CÂMPEANU v. ROMANIA. 2014. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-145577%22%7D>}.
8. CASE OF EREMIÁŠOVÁ AND PECHOVÁ v. THE CZECH REPUBLIC. 2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-120965%22%7D>}.
9. CASE OF EVANS v. THE UNITED KINGDOM. 2005. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-80046%22%7D>}.

10. CASE OF F.G. v. SWEDEN. 2016. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/rus#%22fulltext%22:%22F.G.%20v.%20Sweden%22,%22documentcollectionid%22:%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22,%22itemid%22:%22001-161829%22}}](https://hudoc.echr.coe.int/rus#%22fulltext%22:%22F.G.%20v.%20Sweden%22,%22documentcollectionid%22:%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22,%22itemid%22:%22001-161829%22).

11. CASE OF LAMBERT AND OTHERS v. FRANCE. 2015. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-155352%22}}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-155352%22).

12. CASE OF McCANN AND OTHERS v. THE UNITED KINGDOM. 1995. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-57943%22}}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-57943%22).

13. CASE OF PRETTY v. THE UNITED KINGDOM. 2002. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22001-60448%22}}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22001-60448%22).

14. CASE OF SOERING v. THE UNITED KINGDOM. 1989. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-57619%22}}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-57619%22).

15. CASE OF TAGAYEVA AND OTHERS v. RUSSIA. 2007. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22001-172660%22}}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22001-172660%22).

16. CASE OF VO v. FRANCE. 2004. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22001-61887%22}}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22001-61887%22).

17. Council of Europe. 2022. URL: <https://www.coe.int/en/web/portal/home>.

18. Euthanasia. URL: <https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/euthanasia>.

19. Guide on Article 2 of the European Convention on Human Rights. 2021. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_2_ENG.pdf.

20. Jabari v. Turkey. 2000. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22002-5916%22}}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22002-5916%22).

21. Jimmy Chia-Shin Hsu. Right to life (Oxford Handbook of Constitutional Law in Asia). 2020. URL:

https://www.researchgate.net/publication/346934578_Right_to_life_Oxford_Handbook_of_Constitutional_Law_in_Asia.

22. Kulturen A. Das Menschenrechtsdenken in der islamischen Welt. 2016. URL: <https://www.deutschlandfunkkultur.de/andere-kulturen-das-menschenrechtsdenken-in-der-islamischen-100.html>.

23. Paula PARFITT against the United Kingdom [Електронний ресурс]. 2021. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-209750%22%5D%7D>).

24. PERCEPTIONS JOURNAL OF INTERNATIONAL AFFAIRS. 2019. URL: <http://sam.gov.tr/pdf/perceptions/Volume-III/december%201998-february%201999/SafaReisoglu.pdf>.

25. Positive and negative obligations of the State. URL: <https://www.unodc.org/e4j/zh/tip-and-som/module-2/key-issues/positive-and-negative-obligations-of-the-state.html>.

26. POSITIVE OBLIGATIONS IMPOSED BY THE RIGHT TO LIFE. URL: <https://www.humanrights.is/en/human-rights-education-project/comparative-analysis-of-selected-case-law-achpr-iachr-echr-hrc/the-right-to-life/positive-obligations-imposed-by-the-right-to-life>.

27. Reid L. The Generations of Human Rights. 2019. URL: <https://sites.uab.edu/humanrights/2019/01/14/the-generations-of-human-rights/>.

28. Right to life. 2020. URL: <https://www.ag.gov.au/rights-and-protections/human-rights-and-anti-discrimination/human-rights-scrutiny/public-sector-guidance-sheets/right-life>.

29. Sutto M. Human Rights evolution, a brief history. 2019. URL: <https://www.coespu.org/index.php/articles/human-rights-evolution-brief-history>.

30. The Constitution of Japan [Електронний ресурс]. 1947. URL: https://japan.kantei.go.jp/constitution_and_government_of_japan/constitution_e.html

31. Wicks E. The Legal Definition of Death and the Right to Life. 2017. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1057/978-1-137-58328-4_8.

32. Woodroffe J. A Fourth Generation Of Human Rights? 2020. URL: <https://theowp.org/a-fourth-generation-of-human-rights/>.
33. А. В. Белый Понятие и значение ограничения прав человека и гражданина// Вестник Челябинского государственного университета. 2009. № 7 (145). Право. Вып. 18. URL: <http://www.lib.csu.ru/vch/145/006>. Pdf
34. 70 років Європейській конвенції з прав людини. 2020. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/70-years-of-the-european-convention-on-human-rights>.
35. Арабская хартия прав человека. 2015. URL: https://bstudy.net/691855/pravo/arabskaya_hartiya_prav_cheloveka.
36. Барабаш О. О. ЧЕТВЕРТЕ ПОКОЛІННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА. 2016. URL: http://science2016.lp.edu.ua/sites/default/files/Full_text_of_%20papers/vnulpurn_2016_837_36.pdf.
37. Вейкфілд Д. "Капсули для самогубців" планують продавати у Швейцарії. 2019. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-59626765>.
38. Волочкова М. І. ПРОБЛЕМА ЕВТАНАЗІЇ: ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ. 2020. URL: <http://www.nvppp.in.ua/vip/2020/3/41.pdf>.
39. Всеобщая декларация прав человека. 1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
40. Губа Р. Закон про аборти в Польщі: прокуратура розслідує смерть вагітної жінки. 2020. URL: <https://www.dw.com/uk/zakon-pro-aborty-v-polshchi-prokuratura-rozsliduie-smert-vahitnoi-zhinky/a-60581078#:~:text=%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B5%20%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%20%D1%89%D0%BE%D0%B4%D0%BE%20%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%80%D1%82%D1%96%D0%B2,%D1%87%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B7%20%D0%BF%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96>

D1%8E%20%D0%BF%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%B0%20%D1%94%20%D0%BD%D0%B5%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D0%BC.

41. ДЕЯКІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЖИТТЯ. 2020. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2021/18.pdf.

42. Дроздов О. ЕВТАНАЗІЯ У ПРАВОВОМУ ВИМІРІ: ЧИ МАЄ ЛЮДИНА ПРАВО НА САМОВИЗНАЧЕННЯ ШЛЯХОМ СМЕРТІ. 2020. URL: <https://www.echr.com.ua/evtanaziya-u-pravovomu-vimiri-chi-maye-lyudina-pravo-na-samoviznachennya-shlyahom-smerti/>.

43. Замула А. Ю. ПРОБЛЕМИ ЕФЕКТИВНОСТІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА У СФЕРІ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИНАМИ КАТУВАННЯ І ТЕРОРИЗМУ. 2017. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Vmdu_pr_2017_14_22.

44. Іщенко О. М. ЕВТАНАЗІЯ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ. 2017. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/5.1/10.pdf>.

45. Касинюк Л. А. ДЕЯКІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЖИТТЯ. 2021. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2021/18.pdf.

46. Коваль О. Коли противник – Україна. Практика ЄСПЛ щодо реагування на порушення прав людини. 2021. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/koli-protivnik--ukrayina-praktika-espl-shchodo-reaguvannya-na-porushennya-prav-lyudini.html>.

47. Ковальчук О. Б. ЗАХИСТ ПРАВА НА ЖИТТЯ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ РИЗИКІВ. 2019. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/may/21479/26.pdf>.

48. Кожан В. Окремі аспекти реалізації права на життя. 2015. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2015/6/7.pdf>.

49. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. 1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
50. Конвенція про права дитини. 1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.
51. Конституція України. 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
52. Короткий Т. Р. На варті гуманності. Женевські конвенції 1949. 2020. URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/na-varti-gumannosti-zhenevski-konvenciyi-1949.html>.
53. Кравцова Т. Убийство или возможность выбора: как международное право регулирует вопрос абортів. 2020. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2020/11/17/7116617/>.
54. Кримінальний кодекс України. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
55. Кримінальний процесуальний кодекс України. 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
56. Луцький Т. М. ПОЧАТКОВИЙ МОМЕНТ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ. 2019. URL: [http://www.sls.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/arhiv/sps_02\(4\)_2019/09.pdf](http://www.sls.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/arhiv/sps_02(4)_2019/09.pdf).
57. Международная конвенция о защите прав всех трудящихся-мигрантов и членів их семей. 1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_203#Text.
58. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. 1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
59. Міланова Я. РФ вийшла з Женевської конвенції. ООН не зможе судити її за порушення прав цивільних під час війни. 2019. URL: <https://susplne.media/1115-rf-vijsla-z-zenevskoi-konvencii-oon-ne-zmoze-suditi-ii-za-porusenna-prav-civilnih-pid-cas-vijni/>.
60. Міт'яєва А. В. Правомірне обмеження прав людини в міжнародному праві. URL:

<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/3986/%D0%9C%D1%96%D1%82%D1%8F%D0%B5%D0%B2%D0%B0.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

61. На лаву смертників можна потрапити за низку злочинів - від пограбування та торгівлі наркотиками до богохульства. 2018. URL: [https://tsn.ua/svit/smertelna-in-yekciya-rozstril-ta-povishennya-de-ta-chomu-dosi-strachuyut-lyudey-](https://tsn.ua/svit/smertelna-in-yekciya-rozstril-ta-povishennya-de-ta-chomu-dosi-strachuyut-lyudey-1325481.html#:~:text=%D0%94%D0%B5%20%D0%B7%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B2%D1%83%D1%94%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F%20%D1%81%D0%BC%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%BD%D0%B0%20%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B0&text=%D0%A2%D0%B0%D0%BC%20%D0%B4%D0%BE%20%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B1%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B6%D0%B8%D1%82%D1%82%D1%8F%2C%20%D1%8F%D0%BA,%D1%83%202017%20%E2%80%93%20%D0%B7%D0%B0%2084%20%25..)

[1325481.html#:~:text=%D0%94%D0%B5%20%D0%B7%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B2%D1%83%D1%94%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F%20%D1%81%D0%BC%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%BD%D0%B0%20%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B0&text=%D0%A2%D0%B0%D0%BC%20%D0%B4%D0%BE%20%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B1%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B6%D0%B8%D1%82%D1%82%D1%8F%2C%20%D1%8F%D0%BA,%D1%83%202017%20%E2%80%93%20%D0%B7%D0%B0%2084%20%25..](https://tsn.ua/svit/smertelna-in-yekciya-rozstril-ta-povishennya-de-ta-chomu-dosi-strachuyut-lyudey-1325481.html#:~:text=%D0%94%D0%B5%20%D0%B7%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B2%D1%83%D1%94%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F%20%D1%81%D0%BC%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%BD%D0%B0%20%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B0&text=%D0%A2%D0%B0%D0%BC%20%D0%B4%D0%BE%20%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B1%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B6%D0%B8%D1%82%D1%82%D1%8F%2C%20%D1%8F%D0%BA,%D1%83%202017%20%E2%80%93%20%D0%B7%D0%B0%2084%20%25..)

62. Право на життя. 2018. URL: [https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/421-pravo-na-](https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/421-pravo-na-zhyttya#:~:text=%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%B6%D0%B8%D1%82%D1%82%D1%8F,-%E2%84%96%E2%84%96%2011&text=%D0%9A%D0%BB%D1%8E%D1%87%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BC%20%D1%83%20%D0%B2%D0%B8%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0%20%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8,%D0%B2%D1%96%D0%B4%20%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%96%20%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%89%D0%B0%D1%94%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F%20%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D1%8E..)

[zhyttya#:~:text=%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%B6%D0%B8%D1%82%D1%82%D1%8F,-%E2%84%96%E2%84%96%2011&text=%D0%9A%D0%BB%D1%8E%D1%87%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BC%20%D1%83%20%D0%B2%D0%B8%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0%20%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8,%D0%B2%D1%96%D0%B4%20%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%96%20%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%89%D0%B0%D1%94%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F%20%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D1%8E..](https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/421-pravo-na-zhyttya#:~:text=%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%B6%D0%B8%D1%82%D1%82%D1%8F,-%E2%84%96%E2%84%96%2011&text=%D0%9A%D0%BB%D1%8E%D1%87%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BC%20%D1%83%20%D0%B2%D0%B8%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0%20%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8,%D0%B2%D1%96%D0%B4%20%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%96%20%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%89%D0%B0%D1%94%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F%20%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D1%8E..)

63. Право на життя та обов'язок позитивних дій держави. Заборона смертної кари, питання екстрадиції та видачі правопорушників. 2011. URL: <https://advokatonline.org.ua/3-pravo-na-zhyttya-ta-obovyazok-pozytyvnyh-dij->

derzhavy-zaborona-smertnoji-kary-pytannya-ekstradytsiji-ta-vydachi-pravoporushnykiv/#:~:text=%D0%9F%D1%96%D0%B4%20%D0%BD%D0%B5%D0%B3%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BC%D0%B8%20%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B2%D1%8F%D0%B7%D0%BA%D0%B0%D0%BC%D0%B8%20%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%B8,%D1%86%D1%8C%D0%BE%D0%BC%D1%83%20%D1%80%D0%B0%D0%B7%D1%96%20%E2%80%94%20%D0%BD%D0%B5%20%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B1%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%8F%D1%82%D0%B8%20%D0%B6%D0%B8%D1%82%D1%82%D1%8F..

64. Правомерные ограничения прав и свобод человека в международном праве. Автореф. дис.... канд. юрид. наук / Грецова Е. Е. – М., 2009. – 26 с.

65. Про реалізацію статті 281 Цивільного кодексу України. 2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/144-2006-%D0%BF#Text>.

66. Протокол N 13 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари за всіх обставин. 2002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_180#Text

67. Протокол N 6 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари. 1983. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_802#Text

68. Рамкове Рішення Ради від 13 червня 2002 року про європейський ордер на арешт та процедури передачі правопорушників між державами-членами (2002/584/ЮВС). 2002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b17#Text.

69. Римський статут міжнародного кримінального суду. 1998. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.

70. Рішення Великої палати у справі "Макарацис проти Греції". 2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_408#Text.

71. Салагай О. О. Правовые подходы Совета Европы к регулированию прерывания беременности / О. О. Салагай // Российская юстиция. – 2012. – № 12. – С. 22

72. Славко А. С. ПРАВОМІРНЕ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ. 2018. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_41%282%29__19

73. Справа "Гонгадзе проти України" . 2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_420#Text.

74. СТАТТЯ 2 “ПРАВО НА ЖИТТЯ”. 2021. URL: <https://minjust.gov.ua/m/stattya-2-pravo-na-jittya>.

75. Стрельцова О.В. Правові системи інтеграційних міждержавних об'єднань Європи (правові системи Європейського Союзу та Ради Європи). Правові системи сучасності: Навчальний посібник для магістрів права / Відп. ред. Ю. С. Шемшученко. – К.: Вид-во «Юридична думка», 2012. – 492 с. С. 254-295.

76. Турченко О. Г. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ОРДЕР НА АРЕШТ. 2020. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/8428/8427>.

77. Україна – третя за кількістю звернень до ЄСПЛ. 2020. URL: [https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3138440-ukraina-treta-za-kilkistu-zvernen-do-](https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3138440-ukraina-treta-za-kilkistu-zvernen-do-espl.html#:~:text=%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%0%B0%20%D0%B7%D0%B1%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B3%D0%B0%D1%94%20%D1%82%D1%80%D0%B5%D1%82%D1%94%20%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%86%D0%B5%20%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4,%D0%84%D0%A1%D0%9F%D0%9B%20%D0%B7%D0%B0%20%D0%B6%D0%BE%D0%B2%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%8C%202020%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83.&text=%D0%A6%D0%B5%20%D1%94%20%D1%82%D1%80%D0%B5%D1%82%D1%96%D0%BC%20%D0%BF%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BC%20%D0%BF%D1%96%D1%81%D0%BB%D1%8F,150%20(16%2C6%25)..)

[espl.html#:~:text=%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%0%B0%20%D0%B7%D0%B1%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B3%D0%B0%D1%94%20%D1%82%D1%80%D0%B5%D1%82%D1%94%20%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%86%D0%B5%20%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4,%D0%84%D0%A1%D0%9F%D0%9B%20%D0%B7%D0%B0%20%D0%B6%D0%BE%D0%B2%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%8C%202020%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83.&text=%D0%A6%D0%B5%20%D1%94%20%D1%82%D1%80%D0%B5%D1%82%D1%96%D0%BC%20%D0%BF%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BC%20%D0%BF%D1%96%D1%81%D0%BB%D1%8F,150%20\(16%2C6%25\)..](https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3138440-ukraina-treta-za-kilkistu-zvernen-do-espl.html#:~:text=%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%0%B0%20%D0%B7%D0%B1%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B3%D0%B0%D1%94%20%D1%82%D1%80%D0%B5%D1%82%D1%94%20%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%86%D0%B5%20%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4,%D0%84%D0%A1%D0%9F%D0%9B%20%D0%B7%D0%B0%20%D0%B6%D0%BE%D0%B2%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%8C%202020%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83.&text=%D0%A6%D0%B5%20%D1%94%20%D1%82%D1%80%D0%B5%D1%82%D1%96%D0%BC%20%D0%BF%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BC%20%D0%BF%D1%96%D1%81%D0%BB%D1%8F,150%20(16%2C6%25)..)

78. Хартія основних прав Європейського Союзу. 2021. URL: <https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-yevropejskogo-soyuzu/#:~:text=%D0%A5%D0%B0%D1%80%D1%82%D1%96%D1%8F%20%D0%84%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%A1%D0%BE%D1%8E%D0%B7%D1%83%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%20%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%96,%D0%B4%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D1%83%201%20%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B4%D0%BD%D1%8F%202009%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83.>

79. Цивільний кодекс України. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

80. Швець Д. О. ПРАВО НА АБОРТ В КОНТЕКСТІ ПРАКТИКИ ЄСПЛ. 2021. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/30978/1/107-109.pdf>.

81. Щодо виходу Росії з Конвенції про захист прав людини та основних свобод. 2022. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/shchodo-vykhodu-rosii-z-konventsii-pro-zakhyst-prav-liudyny-ta-osnovnykh-svobod/#:~:text=22%20%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%BD%D1%8F%202022%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83%20%D0%84%D0%A1%D0%9F%D0%9B,%D0%B7%2016%20%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%BD%D1%8F%202022%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83..>